

KOZÁRI MONIKA

Ghyczy Kálmán naplója az 1874. évi kormányválságról

Amikor Ferenc József 1871 novemberében közös külügyminiszterré nevezte ki az addigi magyar miniszterelnököt, Andrássy Gyulát, véget ért a kiegyezés utáni stabilitás, és átmeneti korszak következett a magyar belpolitikában. Az 1871 novembere és 1875 októbere közötti négy évben négy politikus — Lónyay Menyhért, Szlávy József, Bittó István és Wenckheim Béla — váltotta egymást a miniszterelnöki székben.

Lónyay és Szlávy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Igaz, nem is válthatta be. Egyrészt azért nem, mert a kiegyezés megkötése idején kialakult pártstruktúra felbomlóban volt, és így politikájuknak nem volt szilárd bázisa, másrészt azért sem, mert az ország gazdasági helyzete folyamatosan romlott.¹

Előre látható volt, hogy ha Andrássy külügyminiszter lesz, az uralkodó Lónyayt nevezi ki magyar miniszterelnökké. Ő volt ugyanis az utolsó abból a garnitúrából, akik a kiegyezés előkészítésében aktív szerepet vállaltak, és bár Deák nem tartotta őt alkalmasnak erre a feladatra, Ferenc József teljes bizalmát élvezte. Az uralkodó bizalmát elsősorban eredményes külföldi pénzügyi tárgyalásaival nyerte meg, ugyanis sikerült rendeznie az olasz kormányral az elűzött itáliai Habsburg-uralkodócsaládok régóta húzódogányos anyagi kártalanítását, másrészt pedig sikeresen elhárította a Ferenc József gyámsága alatt álló kiskorú Thurn-Taxis hercegi árvákat fenyegető csődeljárást. 1871 őszére Deák is belátta, hogy az adott pillanatban nincs megfelelőbb ember a miniszterelnöki posztra.²

Lónyay határozott, agilis ember volt, de — ahogy Gratz Gusztáv leírja — nem volt megnyerő személyiség. Egy nagyon szűk körben, a saját pártfrakciójában népszerű volt, egyébként politikustársai nem szerették. Minthogy nem volt finnyás az eszközök megválogatásában céljai elérésénél, Deák becsületes, igazságot kereső természetétől annyira elütött, hogy érthetően nem lehetett számára szimpatikus.

Lónyay Menyhért nehéz feladatra vállalkozott, amikor a miniszterelnökséget elvállalta. Azt tűzte ki maga elé, hogy a *Deák-pártot* ismét összekovácsolja, vagy legalábbis kialakít benne egy olyan szilárd többséget, amely politikájának bázisául szolgálhatna. Ugyanakkor az ellenzéki pártokat — mindenekelőtt a *Balközép Pártot*

1 Nem lévén gazdaságtörténész, ez utóbbi kérdésnek a feldolgozására nem vállalkozhatom. Feldolgozása azonban fontos volna, mert a 19. században a politika már nem volt önjáró, a gazdaság egyre fokozottabban befolyásolta a politika bizonyos lépéseit. A dualizmus kora politikatörténetének megértéséhez különösen szükséges volna Kerkápoly Károly, Ghyczy, Széll Kálmán, Wekerle stb. pénzügyminiszteri tevékenységének feldolgozása.

2 *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I. Bp. 1934. 111–113.; Juhász Lajos: Lónyay Menyhért közös pénzügyminisztersége. 1870–71. Századok 75 (1941) 382–404.*

— meg akarta gyengíteni. Ehhez a módszert elsősorban a választójogi törvény át-alkításában és az 1872-ben esedékes parlamenti választásoknak a kormánypárt többségét biztosító előkészítésében vélte megtalálni.³

A Deák-párt összefogása olyan feladat volt, amely meghaladta Lónyay erejét, de azt hiszem, nyugodtan állíthatom, hogy 1871–1872-ben már senkinek sem sikerült volna. A Deák-párt már alakulásakor is nagyon sokszínű volt. Gyűjtőpárt volt, amely azzal a céllal alakult, hogy a kiegyezés megkötését keresztülvigye, és az első években az tartotta össze, hogy a kiegyezés adott formáját védelmezze. Ennek megfelelően részt vett benne minden politikai tényező, akik ezekben a kérdésekben egyetértettek: Deák és köre, az ún. zöm, amely liberális középbirtokosokból állt; az egykori centralisták, akik a polgári átalakulás szükségességét vallották, ide tartozott Csengery Antal, Eötvös József és Trefort Ágoston; liberális nagybirtokosok Andrássy Gyulával az élen, ide tartozott Wenckheim és Szlávy is; Lónyay Menyhért csoportja, amely eszméit tekintve inkább az ókonzervatívokhoz állt közel; az ókonzervatívok, akik 1860 óta évről évre kísérletet tettek az udvarral való megegyezésre, de kísérleteik nem vezettek eredményre, ide tartozott Apponyi, Sennyey Pál, Majláth György, Ürményi Miksa; egy nagytőkés csoport, amely még nem volt képes önálló politizálásra, Wahrmann Mórt szokás példaként említeni; és néhány értelmiségi, akik közül a legismertebb a publicista Falk Miksa.⁴

Ez a heterogén párt Lónyay miniszterelnöksége alatt csak tovább bomlott, meg-ingott kormányzati ereje. Még mindig létezett Deák Ferenc köre; ehhez közel állt az ún. szabadelvű csoport 22 képviselővel; Lónyay hívei, körülbelül 50 fő; a konzervatív csoport báró Sennyey Pállal az élen; a „kis emberek” frakciója, akik nem csoportosultak valamelyik ismert politikus köré, hanem függetlenek voltak; a kormány csoportja; Kerkápoly pénzügyminiszter néhány fős csoportja és a Deák-párt-hoz csatlakozott szász és más nemzetiségi képviselők. A Deák-párt tehát 1872-ben nyolc frakcióból állt, és nem volt várható, hogy bármely kérdésben egységesen tudjon fellépni.⁵

Lónyaynak nem sikerült keresztülvinni a parlamentben a választójogi reformot, az 1872. évi választásokon azonban — minden megengedhető és megengedhetetlen eszközt bevetve — a Deák-párt győzött a balközép fölött. A győzelem azonban nem volt látványos, a kormánypárt 25 mandátumot nyert. Lónyayt ez a választási siker sem tarthatta meg a miniszterelnöki székben, saját pártja buktatta meg, karöltve a balközéppel.⁶ 1872. november 30-án benyújtotta a lemondását.

1871–1872-re a Balközép Párt — a nagyobbik ellenzéki párt, amelyet Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán vezetett — is talajvesztetté vált. A Balközép Párt alakulásakor sem volt társadalmilag olyan heterogén, mint a Deák-párt, és később sem bomlott föl annyira frakcióra. Zömében középbirtokos nemesek alkották, akikhez né-

3 *Gratz G.*: i. m. 113–118.; Magyarország története tíz kötetben. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. 1848–1890. II. Főszerk. Kovács Endre. Bp. 1979. 857–858.

4 *M. Kondor Viktória*: Az 1875-ös pártfúzió. Bp. 1959. 24–26.

5 *Gratz G.*: i. m. 127–128.

6 *Ress Imre*: A magyar–horvát kiegyezés 1873. évi revíziójának birodalmi háttere című előadásában rámutatott arra, hogy Lónyay megbuktatásához egyebek mellett a horvát kérdésben elfoglalt álláspontja — amely Andrássy és a Deák-párt felfogásával ellentétes volt — is hozzájárult.

hány nagybirtokos társult, mint például egyik vezetőjük, Tisza Kálmán. Közös jellemzőjük volt még, hogy javarészt az ország keleti feléből származtak és túlnyomóan protestánsok voltak.

Talajvesztettségüket az okozta, hogy céljaikat, amelyeket 1867-ben kitűztek maguk elé, túlhaladta az idő. Be kellett látniuk, hogy a kiegyezést 4–5 évvel annak megkötése után — túl a Hohenwart-kísérleten — már nem kell védelmezni sem az uralkodóval, sem Ausztriával szemben. Ferenc József ekkorra szilárdan beállt a dualista rendszerre, hogy aztán haláláig, 1916-ig makacsul és görcsösen ragaszkodjon is hozzá. A Balközép Párt másik feladata 1867-ben az volt, hogy az ellenzékiiséget mérsékelje, a szélsőbal táborát csökkentse. Az idő múltával azonban egyre csökkent az esélye annak, hogy a szélbal tábora növekedjen.

A Balközép Párt azonban kezdettől fogva nem volt egységes. Volt egy radikálisabb szárnya, amely mentalitásában közel állt a szélsőbalhoz. Vezetőik Jókai Mór és Keglevich Béla voltak. 1867 őszén éles vita bontakozott ki a nagyobb létszámú Tisza–Ghyczy és a kisebb létszámú Jókai–Keglevich csoport között a delegációk elfogadásának, vagy elfogadhatatlanságának kérdésében. A vita odáig fajult, hogy 1867 végén–1868 elején kis híján pártszakadásra került a sor. A polémia nem elsősorban pártgyűléseken, hanem mindenekelőtt az újságok hasábjain folyt. A Jókai szerkesztette *Honban*, amely a Balközép Párt lapja volt, és az annak ellensúlyozására indított *Hazánkban*, amelyet báró Podmaniczky Frigyes szerkesztett. 1868 tavaszán megegyezett egymással a két csoport, és — néhány fő kilépése után — végül is a párt egyben maradt.⁷

1872 végén Ferenc József Szilágyi Józsefet — Lónyay kormányának kereskedelemügyi miniszterét — nevezte ki miniszterelnökké. Szilágyi még megpróbált tiszta Deák-párti kormánnyal kormányozni, de a gazdasági bajokon — amelyeket tovább tetézett az 1873-as világgazdasági válság hatása, és a keleti vasút ügye⁸ — nem sikerült átvergődnie, ezért benyújtotta lemondását.

7 Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán levelezése. MTA Kézirattára. (=MTAK) Ms 4852/111–4852/125-ig.

8 A Nagyváradtól Kolozsváron át Brassóig terjedő ún. keleti vasút építésére egy angol, Charles Waring kapott engedélyt 1868-ban. Charles Waring vagy Waring (nevének két változata szerepel különböző vasúttörténeti munkákban) vállalkozót egy belga bankház azért küldte Magyarországra, hogy versenytárgyalás útján elnyerje a kivitelezés jogát. A versenytárgyalást állítólag úgy nyerte meg, hogy lefizette a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium államtitkárát, aki hárommillió forintot tett zsebre. *Majdán János* részletesen ismerteti a történet folytatását A „vasszekér” diadala című könyvében: „... az időközben „megmagyarosodott” Waring Károly Párisban nagyszabású manipulációval biztosította saját nyereségét. A magyar kormánytól megszerzett concessziót eladta egy másik banknak, amely továbbadta a még meg sem alakult Keleti Vasút társaságnak, ahová Waringot nevezték ki fővállalkozónak. A még ki sem bocsátott részvények különböző manipulációjával 7,3 millió forintot emelt ki Waring az építési tőkéből, s tett zsebre egyetlen kapavágás nélkül. A belga és francia bankok érdekeltsége, az angol vállalkozó személye megfelelő garanciának látszott egész Európában, s a kontinens különböző pontjairól jegyezték részvényeket. [...] a magyar állam garanciája is hozzájárult a kötvények magas árfolyamához.” Waring az építés megindulása után is többrendbeli csalást követett el. „A kalandori módszerekkel dolgozó fővállalkozó három esztendő alatt 20 millió forint körüli összeget emelt ki a társaság pénztárából.” 1871-ben hivatalosan felbontotta szerződését és odébbállt. A megmaradt 16 millió forintból nem lehetett befejezni a vasút építését. „A Keleti Vasút igazgatóságán belül lezajlott csalásokról akkor kezdtek el írni az újságok,

A politikai közhangulat koalíciós kormányt várt. 1874. február 8-án a kormánypárti *Pester Lloyd* vasárnapi vezércikkében ezt írta: „Az országgyűlés elején megvolt az a többség, melyre a kormány támaszkodhatott; de ne ámítsuk magunkat, ez megszűnt. Ma már nem arról van szó, hogy a magyar miniszterelnököt Szlávynak, Sennyeynek, Lónyaynak, Ghyczynek vagy Tiszának hívják, hanem arról, hogy egyáltalában legyen valaki, aki képes olyan kabinetet alakítani, mely kompakt parlamenti többségre támaszkodik és ismét tudja az ország ügyeit erős kézzel vezetni. Talán nem is szükséges megjegyeznünk, hogy itt nem szólunk kizárólag a Deák-párt különböző árnyalatairól. Bármily kellemetlen legyen is némely ortodox Deák-pártinak, mégsem hallgathatjuk el, hogy minden olyatén új kombináció, melyben Tisza Kálmán és Ghyczy hiányzanak, nem nyújt biztosítékot tartós, nyugodt, az ország zavartalan szellemi és anyagi fejlődését előmozdító kormányzatra.”⁹

Ferenc József azonban ismételten Szlávvt bírta meg a kormányalakítással, és — mint az a Ghyczy-napló alapján kiviláglik — a mértékadó magyar politikusok nyomására az uralkodó Szlávvt ekkor Deák-párti–balközépi koalíciós kormány alakítására kérte fel.

Gratz Gusztáv szerint Szlávny nyitott volt a balközép irányában, és kezdettől fogva hajlott koalíciós kormány alakítására. A Ghyczy-napló alapján azonban inkább az a kép rajzolódik ki, hogy megkönnyebbült, amikor Tisza Kálmán nem fogadta el a neki szabott feltételeket, és a koalíciós kormányt nem sikerült megalakítani. Szlávynak láthatóan nem volt szimpatikus Tisza politikai öntudata, az, hogy nem volt hajlandó egyértelműen elhatárolódni addigi elveitől, és, hogy egy koalíciós kormányon belül is vindikálni akarta magának a jogot, hogy a miniszterelnök mellőzésével közvetlenül az uralkodónak javaslatokat tehesen politikai kérdésekben. A Ghyczy-napló alábbi részlete nagy részben ezekről az 1874 tavaszán lefolytatott tárgyalásokról szól.

Ghyczy Kálmán ezekben a tárgyalásokban közvetítő volt Szlávny és Tisza között. Ideális személy volt erre a feladatra, mert jó barátságban volt Tiszával, ugyanakkor politikai útjaik erre az időre már elváltak egymástól, Ghyczy 1874-ben nem tartozott

amikor a nemzetközi pénzügyi rendszert az összeomlás fenyegette. A Királyhágón túl folyó építkezés botrányai nemzetközivé terebélyesedtek, s a magyar hitelélet megingását vonták maguk után. A fizetéseképtelenség bejelentésének veszélye lebegett az ország felett. 1874 februárjában az országgyűlésen napirendre került a Keleti Vasút zilált állapota, és Simonyi Ernő több mint háromórás szenvedélyes beszédben leplezte le az igazgatóságon belüli zavaros ügyintézt. [...] Kiderült, hogy a vállalat 13 millió forintot meghaladó összeget vett fel az állami költségvetésből kamatbiztosítás címen.” (*Majdán János*: A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig. Bp. 1987. 109–112.) Az ellenzék a kialakult helyzetért a kormányt hibáztatta. Egyhetes tárgyalássorozat után azonban az országgyűlés elfogadta a kormány által benyújtott törvényjavaslatot, miszerint az állampénztár a zálogbirtokos bankoktól kiváltja a Keleti Vasút 30 millió névértékű másodosorozatú elsőbbségi kötvényeit, az időközben felszaporodott kamatokkal együtt 17 millió 51 ezer 539 forintért, majd a kötvényeket eladja egy bankcsoportnak, s így reméli az összeg egy részének megtérülését. (*Oláh Gyula*: Az 1875-ik évi fúzió története. Bp. 1908. 206–214.) Tisza Kálmán a törvényjavaslat akkori elfogadása ellen emelt szót. Ezt az ügyet összekapcsolta az államháztartás felülvizsgálatára kiküldött 21-es bizottság munkájával, és azt javasolta: kérjék föl a 21-es bizottságot, hogy „az ország ilyen nyomorúságos hitelviszonyai mellett” ne csak a költségvetési deficit megszüntetésére, hanem az ország hitelének helyreállítására is tegyen javaslatot. (I. m. 213–214.)

9 Idézi *Oláh Gy.*: i. m. 214–215.

a balközéphez. Ghyczy és Tisza kezdettől fogva nem értettek egyet a kiegyezés megítélésében. Ghyczy nem látott kivétlenül a delegációk és a közös minisztériumok létrehozásában. Az 1872. évi választások után a balközép szeptember 7-i értekezletén Ghyczy el is mondta, hogy nézete szerint az ország olyan súlyos politikai és gazdasági helyzetben van, hogy a két nagy pártnak, amelyeknek társadalmi bázisa lényegében ugyanaz, fuzionálni kellene, hogy egyesült erővel oldják meg az ország gondjait. A fúzióknak voltak hívei a Deák-pártban és a balközépben is, de ekkor még kevesen. Tisza Kálmán 1872-ben nem látta még elérkezettnek az időt a két párt egyesülésére, és mint az a naplóból látható, még 1874 tavaszán sem. Ghyczy 1873-ban kilépett a balközépből és 16 volt balközépi képviselővel megalakította a *Középpártot*. 16 volt Deák-párti is csatlakozott hozzájuk.

A Középpárt 1873. december 10-i alakulóértekezletén fogadta el az alábbi programnyilatkozatot:

„Az 1867. esztendei kiegyezés feltételei megváltoztatásának szorgalmazásával őszintén felhagyunk.

Az 1867-iki kiegyezés alapjára állva, közreműködünk arra, hogy Magyarország állami sága mostani alakjában is teljes épségben fenntartassék.

Az állami háztartás gyökeres rendezése.

Szabadelvű erős kormány, az országgyűlési pártok együttes erélyes közreműködésére.”¹⁰

Tisza 1873 novemberében barátságos hangú levelet írt Ghyczynek:

Igen tisztelt Barátom!

A Sz. Fehérvárt tartott egyházkerületi gyűlés miatt késtem válaszzal, csak ide visszatértem után vehetvén szíves soraidat. Nem keresek kifejezést afeletti sajnálkozásom leírására, hogy elhatározásod folytán a politikai küzdőtéren elváltunk egymástól, nem is vitatom, hogy éppen e percben indokolt és szükséges volt-e ez? Magadra nézve téged illetett az elhatározás joga, és bármennyire sajnáljam is azt ami történt tudva, indokaid csakis nemesek és hazafiasak lehettek, meg kell hajolnom azok előtt s eltűnöm, hogy mint egyidő óta minden alkalmat, úgy visszalépésedet is az én minden oldalról gyanúsításomra használják fel.

Szíves leveledben került a politikai kérdések érintését, ami által én is hasonlóra érzem magam kötelezve, s csak is annyit említék, hogy Domahidy¹¹ volt nálam Igmándi látogatása után, s mint mondá megbízásod folytán közölt velem némelyeket s tett egy pár, s főleg egy kérdést, amelyre felelni azonban engem illet meg legkevésbé, amit ez irányban mondhattam, azt f. hó 8-kán nyilvánosan kifejeztem úgy is.

És most fogadd baráti soraidért tiszta szívből jövő köszönetemet, valamint azon folytonos bizalmad és szívélyességédért is amellyel eddigi közpályámon irántam viseltetél támogatva, tanítva s vezetve s nehéz napok közepette, s engedd reménylenem hogy szíves baráti indulatodat tőlem megvonni ezentúl sem fogod.

Budapesten Nov 19-kén 1873

igaz tisztelő barátod

Tisza Kálmán¹²

10 *Mérei Gyula*: A magyar politikai pártok programjai. (1867–1918). Bp. 1971. 72.

11 Domahidy Ferenc, a Középpárt elnöke. — L. Az 1874. esztendei miniszterválság 26. jegyzetét.

12 Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. MTAK. Ms 4852/165.

Feltűnő a naplóból, hogy Ghyczy milyen szoros, baráti kapcsolatban volt Sennyey Pállal. Mindenképpen a kormányban szeretne volna látni, sőt miniszterelnökként is el tudta képzelni. Ahányszor Tiszát ajánlotta Ferenc Józsefnek, mindig ajánlotta Sennyeyt is.

Bittó Istvánt valószínűleg Deák Ferenc tanácsára nevezte ki Ferenc József. Bittó, aki Deák régi barátja és bizalmas híve volt, akkor a képviselőház elnöki posztját töltötte be. Gratz szerint nem szívesen vállalta a miniszterelnöki megbízást, kormányzását átmenetinek tekintette.¹³

Kolossa Tibor szerint a Bittó-kormány „kifejezetten a fúzió előkészítésének feladatával jött létre”.¹⁴ Erre nem utal sem a Ghyczy-napló, sem Oláh Gyula. Igaz azonban, hogy a fúzió gondolata 1873 nyara, Csernátony Lajos *Nem kell finnyáskodni* című cikksorozata óta¹⁵ egyre többször fölmerült. A Középpárt pedig kifejezetten a fúzió érdekében működött.

A Bittó-kormány túlnyomóan Deák-pártiakból alakult, de a pénzügyminiszteri tárcát az ország nehéz gazdasági helyzetében senki sem akarta elvállalni. Ferenc József végül Ghyczyt kérte föl, és Ghyczy némi habozás után elvállalta, ahogy ennek történetét az alábbi naplórészletben leírja.

Bittó 1875. február 11-én leköszönt. Mire Wenckheim kormányalakítási megbízást kapott, már kialakult a megoldás. A koalíciós kormány eszméje végleg a múlté volt, Ferenc József és a vezető magyar politikai erők a Deák-párt és a balközép fúziójában gondolkodtak. A balközép és Tisza Kálmán erejét, a Deák-párt gyengeségét jelzi az a tény, hogy Tiszának sikerült elérni egy új párt létrejöttét. A balközép nem olvadt be a Deák-pártba, hanem a két párt összeolvadt és létrejött a *Szabadelvű Párt*.

Tisza meghatározhatta, hogy hány volt balközépi kerüljön be a Wenckheim-kormányba. Ő maga belügyminiszter lett. Feladata volt az 1875. évi választások előkészítése. A Wenckheim-kormány lényegében véve a szabadelvű párti kormányzat hatalomra kerülését, Tisza Kálmán miniszterelnökségét volt hivatva előkészíteni.

Tisza Kálmán jó taktikus volt. Nem akart másodhegedűs lenni, a Deák-párti-balközépi koalíciónak ezért állt ellen olyan makacsul. Kivárta a megfelelő időt, amikor első ember lehet. Ez 1875-ben következett be. Október 20-án Ferenc József kinevezte őt miniszterelnökké.

*

Ghyczy Kálmán Komáromban született 1808. február 2-án és Budapesten hunyt el 1888. február 28-án. 1828-ban tette le az ügyvédi vizsgát Budapesten. 1830-ban ura-

13 Gratz G.: i. m. 136.; Oláh Gy.: i. m. 227–228.

14 Magyarország története i. m. 863.

15 Csernátony Lajos 1873 júliusában két cikksorozatot indított lapjában, az Ellenőrben. Júl. 15-én indult az első, 5 cikkből álló sorozat *Nem kell finnyáskodni* címmel. (A cím idézet volt Mocsáry Lajostól, aki a Magyar Újságban egy *Nem kell finnyáskodni* címmel megjelent cikkben próbált képviselőket toborozni a 48-as Pártba a balközépből. Csernátony ezen felháborodva írta cikksorozatát, melyben Mocsáryt gúnyolta.) Csernátony cikksorozatának tartalmában az volt az újdonság, hogy az ország zilált kormányzati és pénzügyi viszonyai között nem kell követelni a párt közjogi programjának összességét, hanem vállalkozni kell a kormányzásra.

dalmi rendes ügyvéddé nevezték ki az uralkodócsalád ráckevei uradalmába, 1831-ben azonban lemondott hivataláról és visszament Komárom megyébe, mert idejét a magyar közjog tanulmányozásának akarta szentelni. A vármegyei karrierje 1833-ban indult, amikor vármegyei aljegyzővé nevezték ki főjegyzői címmel. 1839-ben főjegyzővé választották. 1843-ban Komárom megye egyik követe volt a pozsonyi országgyűlésen. Szinnyey szerint ezen az országgyűlésen „a jeles tollú ifjú mint kerületi jegyző oly tevékenységet fejtett ki, s oly befolyást gyakorolt a törvényhozás akkori nagy feladatainak eldöntésében, hogy a közvélemény őt már akkor az országgyűlési notabilitások közé sorozta”.¹⁶

1844-ben vármegyeje első alispánjává választották meg és három év múlva ebben a tisztségében ismételten megerősítették. 1847. november elején személynöki ítélmesterré, majd ugyanannak a hónapnak a közepén nádori ítélmesterré nevezték ki, így december elejétől az 1847–1848. évi országgyűlésen mint nádori ítélmester vett részt. 1848-ban a magyar minisztérium megalakulásakor elvállalta az államtitkári posztot a Deák Ferenc vezette igazságügyi minisztériumban. Deák leköszönése után, 1848. szeptember végétől december végéig ő vezette a minisztériumot. Közben nemzetgyűlési képviselő is volt. Decemberben mind az államtitkárságról, mind a képviselőségről lemondott és visszavonult a magánéletbe. Ápolta gyengélkedő feleségét, Baranyai Borát és nevelte Ferenc nevű fiát. Felesége 1858-ban elhunyt.

1861-ben Komárom vármegye udvari kerülete képviselőjéül, az országgyűlés képviselőháza pedig egyhangúlag elnökéül választotta. Az 1865. évi országgyűlésen ismét Komárom megyét képviselte. Ő volt a Balközép Párt másik vezére Tisza Kálmán mellett. A kiegyezés előkészítése idején a 67-es bizottság ülésein főleg közjogi és pénzügyi kérdésekben irányította a vitákat.

Bár — mint arról már szó volt — kezdettől voltak nézetkülönbségeik, 1873-ig együtt haladt Tisza Kálmánnal és a balközéppel. A *Révai Nagy Lexikona* kiválását így értékeli: „A Deák-párt és a balközép viszonyának elmérgesedése, az örökös közjogi viták meddősége, a pénzügyi nehézségeknek szinte katasztrofális réme, G[hyczy]t többekkel (Horánszky Nándor, Ivánka Imre) oly egyeztető politikára indította, amely a pártközi helyzet szanálásával elsősorban magát a kiegyezést fenyegető pénzügyi állapot megszüntetésére iparkodott.”¹⁷ Ez nagyon frappáns megfogalmazása a Középpárt törekvéseinek.

Pénzügyministerségének időszaka feldolgozatlan. Annyit tudunk róla, hogy új adókat vezetett be, és felvette a Szlávy-kormány idején Kerkápoly Károly pénzügyminiszter által felvett 153 millió forintos kölcsön második részletét, amely kölcsön pedig nagyon előnytelen feltételeket szabott az országnak.

Pénzügyminiszteri működése ártott tekintélyének és népszerűségének, és örömmel lépett vissza, amikor a Bittó-kormány 1875. február 11-én lemondott.

Ekkor a képviselőház elnöke lett. 1879. április 2-án előrehaladott kora miatt lemondott erről a méltóságáról, valamint a képviselőségéről is és újra a magánéletbe vonult vissza. 1885-ben a főrendiház tagjává nevezte ki Ferenc József.

16 Szinnyey József: Magyar írók élete és munkái. III. Bp. 1894. 1202.

17 Révai Nagy Lexikona. VIII. Bp. 1913. 521.

*

Ghyczy Kálmán naplója¹⁸ máig kiaknázatlan forrása a 19. századi magyar történelemnek. A napló sajnos nagyon szemrontó és egyre elmosódottabb. Ghyczy nagyon apró betűkkel, nehezen olvasható kézfírassal írt. Szerencsére a napló egy tekintélyes részének van gépelt változata, amely részben jegyzetelt és láthatóan kiadásra készítették elő. M. Kondor Viktória kutatásai szerint Nagy Miklós, az *Országgyűlési Könyvtár* akkori igazgatója volt az, aki ezt a gépelt változatot és a jegyzeteket készítette, vélhetően Angyal Dávid közreműködésével¹⁹. Köszönet illeti érte. Az 1874-es miniszterválságról szóló naplórészletet a gépelt szöveg alapján közlöm. A szöveget értelemszerűen javítva, mai helyesírással és központoszással adom közre.

Beszélgetés

Szlávy Józseffel febr. 13-án 1874. du. 4 órakor

Szlávy: Bemegyek egyszerre ad medias res [*a dolog közepébe*]. Én is, társaim is a király visszajövetele után leköszönünk, ezt már elhatároztuk, s erről a király is értesítve van; arról akarok veled beszélni, hogy quid tunc [*akkor mi a teendő*]? mit gondolsz, ha akarsz velem őszintén beszélni, kit ajánljak leköszönésemkor Ófelségének? mert szeretnék valami teljesíthetőt ajánlani.

Én: Teljes őszinteséggel nyilatkozom. Két férfiú van, kit ajánlhatsz; Sennyey¹ és Tisza², mind a kettő azon fából van, amelyből miniszterelnök készülhet, de mindegyiknek bibéje is van. Sennyey konzervatív, ultramontán nem érdemlett híre miatt mint elnök az országban igen nagy recensust [*felzúdulást*] gerjesztene; Tiszának bogarai vannak. Meg vagyok teljesen győződve, hogy mint becsületes ember miniszterségében semmit sem tesz a kiegyezési alap ellen: de a király talán idegenkedik tőle, s a Deák-párt is, azért legjobb lenne, ha Te tartanád meg az elnökséget, ez kielégítené a Deák-pártot — Sennyey pénzügyminiszter lesz alattad. Lehet mondani, hogy a politikába nem avatkozik — papi asseclái [*követői, átvitt értelemben kliensei*] az új kormányt támogatandják. Tisza Kálmán sokkal népszerűbb, igen jó belügyminiszter lesz.

Szlávy: Hát Kálmán bácsi mit gondol, nem lenne-e jó miniszterelnök?

Én: Énrólam nem lehet szó, 66 éves ember vagyok, törődött, fáradt, egy pár bécsi út, diétaváltozás tönkretesz, emlékezetem megromlott, munkaképességem már nem a régi, koncepcióm [*elfogásom*] lassú, erély hibázik nálam — a bizottságban elülök, de tette már nem vagyok alkalmas, az udvari intrigákkal éppen nem bírnék, nem tudok az ottani pádimentu-

18 Ghyczy naplóját az MTAK őrzi. Jelzete Ms 4851/1. Címe: Ghyczy Kálmán emlékirata.

19 M. Kondor Viktória: Ghyczy Kálmán és Lónyay Menyhért hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. Magyar Tudomány 25 (1970) 130–135.

- 1 Sennyey Pál báró (1824–1893) 1865 júliusában magyar királyi főtárnokmesterré nevezte ki Ferenc József. Minthogy a nádori méltóság nem volt betöltve ebben a minőségében a helytartótanács elnöki tisztjét is viselte. 1867. febr. 17-én — az alkotmány visszaállítása után — lemondott tárnoki méltóságáról. A Deák-párthoz csatlakozott, a párton belüli konzervatív szárny, 1875 után a Konzervatív Párt vezetője volt. 1885-ben a főrendiház elnökévé választották. Alatta ment végbe a főrendiház reformja. Ugyanakkor országbíróvá nevezte ki az uralkodó, s e méltóságot viselte haláláig.
- 2 Tisza Kálmán (1830–1902) 1875-ig a Balközép Párt vezetője, 1875-től 1890-ig szabadelvű párti miniszterelnök volt.

mon járnai, nem tudok hatni az emberekre, nem tudnám összehozni, összetartani a pártot, nem tudok senkit perszvadeálni [*rábeszélni*], ambícióm nem volt soha, nincs is, csak kötelességérzésből teszem, amit teszek, de éppen ez tilt, hogy vállaljak olyant, aminek meg nem felelhetek. Én nem vagyok alkalmas az állásra, rólam szó se lehet — a szükséges nyelveket sem bírom.

NB. Mindezekről eltekintve, balgaság is lett volna tőlem elfogadni a miniszterelnökséget a Deák-párt zömének, Tisza Kálmánnak s a vele tartó baloldaliaknak s a szélsőbálnak torzalkodásával szemben, támaszkodva egyedül a gyenge, de elbizakodott középpártra.

Szlávy: Sennyeyt Bécsben a németek perhorreszkálják [*rettegik*], a feudálisokkal való egyetértésről vádolják — perhorreszkálja Andrásy is. Tiszát én már említettem Őfelségének, illetőleg figyelmeztettem Őfelségét, hogy a koalicionális minisztérium [*koalíciós kormány*] eszméjével meg kell barátkoznia: ő azt mondta, hogy ettől³ nagy garanciákat, határozott programot kíván, nemigen tetszik neki, Tisza-kabinet csupa baloldaliakból⁴ nem lehet, — nem is lenne képes többségre vergődni, a te álláspontodat a király elfogadhatja.

Én: Az lehetséges, de én nem tehetem. Tisza-kabinet nem lehetséges csupa baloldaliakból, ha lehetséges valami, csak koalíció lehetséges a te prezídiumod [*védemed*] alatt. Az természetes, hogy határozott programot kíván Őfelsége a leendő minisztériumtól, de ez meg is adhatja azt. Sennyeyben csalatkoznak a németek, s hiszem, hogy a király, ha egyszer Tiszával szólna, meggyőződnek becsületességéről és tehetségéről, melyhez hasonló nincs. Jó lenne, ha szólnál vele, s valami jó módjával eszközlénéd, hogy Tisza a királlyal szólhatna. Ettől én sokat várok, ámbár Tisza nagyon be van gombolva. Én a magam rizikójára, de ezt csak neked mondom, akartam kezdeni egy kis intermediációt [*közvetítést*] az emberek között, szólottam Tiszával, de ő azt mondta, hogy ily dolgokat nem lehet előre kicsinálni, be kell várni, míg a dolog ad fractionem panis [*kenyértörésre*] jön, s a minisztérium leköszön, akkor lehet csak új kombinációról beszélni, ezt hallván, Sennyeyvel nem is szólottam, de egészen más, ha te beszélsz Tiszával.

Szlávy: Szándékom magamnak is Tiszával szólni, de te volnál legjobb miniszterelnöknek. Sennyeyvel szólottam, ő vállal egyszerű miniszterséget is veled, Tiszával és mint mondá, velem: de én már szóba nem akarok jönni. Sennyey azt kívánja, hogy te mindenesetre lépj a kombinációba — feltétele, hogy előbb Tiszával kiegyezzen.

Én: Sajnálom, de nem teljesíthetem Sennyey kívánságát, reménylem, hogy Tisza és Sennyey kiegyeznek.

Szlávy: Mit mondasz hozzá, ha, amint szándékom, mégis tégedet proponállak Őfelségének?

Én: Őfelségének is meg fogom mondani, amit neked mondtam.

Szlávy: Ha miniszterelnök nem akarsz lenni, légy igazságügyminiszter.

Én: Az sem nekem való! Eltekintve több okoktól, melyeket már mondtam, nem tudok az új jurisprudentiához [*jogtudományhoz*], a tudósokkal nem bírok. — Ott van Horvát Lajos⁵, ezt Sennyey is pártolja.

3 Azaz Tiszától, a Tisza-kormánytól.

4 Vagyis balközépiekből.

5 Horvát Lajos (1824–?) ügyvéd, országgyűlési képviselő. Az 1865. évi országgyűlésen Miskolc képviselője volt, Deák-párti programmal. Tevékenyen részt vett a koronázást követő nagy törvényhozási munkálatokban, különösen az igazságügyi, honvédelmi és az adózási törvényjavaslatok tárgyalásában. Az 1869. évi országgyűlésben nem vett részt, de 1872-ben újra jelöltette magát, és attól kezdve állandó képviselője volt Miskolcnak. 1873 végén és 1874 elején tagja volt a 21-es bizottságnak. Kezdetben támogatta a Tisza-kormányt is, de a kormány boszniai politikáját nem helyeselte, ezért kilépett a Szabadelvű Pártból, és a Nemzeti Párthoz csatlakozott. A parlament igazságügyi és közigazgatási bizottságában tevékenykedett.

Szlávy: Sennyey pártolja, de legjobb csak te lennél.

ÉN: Én határozottan mondom, hogy nem vállalom tárcát, mert képes reá már nem vagyok. Más volt azelőtt, midőn 1848-ban egy éjjel Kossuth Lajos felhívására megcsináltam az 1848. III. törvénycikket⁶ a két első szakasz s a felelősségről szóló utolsó szakaszok kivételével — egy francia sematizmus segítségével elkészítettem Deák számára az igazságügyminisztériumnak bürocratiai szervezését és 48 óra alatt szinte Kossuth Lajos felszólítására az 1848. V. t. cikket a képviselőválasztásokról, a kvalifikációra vonatkozó szakaszok kivételével; most már ily dolgok nem telnek tőlem.

Szlávy: Nem áll, hogy nem vagy képes, én képesnek tartalak. De öt óra van, menjünk a kilencesbe. (:azaz az államháztartás rendezésével foglalkozó albizottságba):⁷

ÉN: Még egyszer kérek, szólj Tiszával, és eszközöld, hogy ő Őfelségével szólhasson, én pedig maradjak ki minden kombinációból, nekem az is sok, amiben vagyok.

Szólottunk a napi kérdésekről is. A bankra nézve mondtam.⁸ Tudom, hogy Tisza, és én is, biztosítást kíván arról, hogy bizonyos rövid átmeneti idő múlva lesz bankunk, olyanba, ami ezen eszmét elejtené Tisza nem egyezik, és én sem. Erre Szlávy azt felelte: nincs is erről szó, mi sem foglalhatunk el ily álláspontot, kell, hogy a valutarendezés s.a.t. létesülése után lehessen magyar bank, addig kell maradni kétfelé osztva a mostaninak, a magyar kormány a nemzeti bankkal külön egyezzenek.

A katonaságra nézve az volt véleményünk, hogy csak a rendkívüli kiadásoknál lehet megkímélni, s hogy az adóemelést elkerülhetetlen.

Lónyay és Somssich lehetetlenségében⁹ mind a ketten egyetérttünk; hogy Kerkápolyi¹⁰ kinevezése nagy hiba lenne, arról csak én nyilatkoztam — Szlávy hallgatott.

6 1848: III. tc.: az önálló, parlamentnek felelős magyar kormány felállításáról szóló törvénycikk, amely előírta az ország igazgatását addig ellátó, egyedül az uralkodónak felelősséggel tartozó központi kormányzások felszámolását.

7 Ghyczy Kálmán saját jegyzete.

8 A Bihari program óta, amelyet a Balközép Párt 1868. ápr. 1-ji értekezletén fogadtak el, a párt egyik fő követelése volt, hogy „Létesíttessék [...] pénz- és kereskedelmi ügyeink függetlenségét”, vagyis alakuljon önálló magyar bank és legyen önálló magyar vámterület. *Mérei Gy.*: i. m. 71.

9 Lónyay és Somssich lehetetlenségében: azaz, hogy őket nem lehet kinevezni. Lónyay Mehyhért (1822–1884) 1872. dec. 5-én mondott le a miniszterelnöki tisztségről. Képviselői mandátumát ezután is megtartotta. Tagja volt a főrendiháznak. 1871-től haláláig az MTA elnöke volt. Somssich Pál (1811–1888) Deák-párti képviselő volt. 1865-től a Deák-párt elnöke. 1867-től, miután Andrássy miniszterelnök lett, az ő utódjaként a képviselőház első alelnöke lett. A Deák-párt és a balközép egyesülésének előkészítői közé tartozott, de a Szabadelvű Párt politikájában csalódott, kilépett és a Mérsékelt Ellenzékhez csatlakozott. 1887-ben Ferenc József a főrendiház tagjává nevezte ki.

10 Kerkápoly Károly (1824–1891) jogi doktor, egyetemi tanár, az MTA lev. tagja. Deák-párti, majd szabadelvű párti képviselő volt. 1865-től az enyingi, 1869-től a tapolcai választókerületet képviselte, egészen 1878-ig. 1870. máj. 23-tól 1873. dec. 19-ig volt pénzügyminiszter. Kortársai negatívan ítélték meg pénzügyminiszteri tevékenységét, elsősorban a Magyarország számára nagyon előnytelen feltételekkel felvett 153 millió államkölcsön miatt. Leköszönése után egyetemi tanárként, tanszékvezetőként működött.

Audiencia

a királynál 1874. márc. 9. háromfertály 12-re — németül¹¹

Őfelsége: Köszönöm, hogy eljött, a mostani nehéz körülmények között nézetét akarnám ismerni a szituációról, mert mielőtt elhatároznám magamat, ismernem kell a befolyásos egyéneknek véleményét is — mondja meg azt egyenesen és őszintén.

ÉN: Mindenekelőtt köszönetet mondok a kegyelemért, hogy Felséged ezen kihallgatásra méltatott s egész őszinteséggel fogok nyilatkozni a helyzetről, úgy, amint látom és ismerem.

A helyzet igen szomorú, a nagy deficitet ismeri Felséged, kevesbítésére sok megtakarítás, törlés, keserű nélkülözés szükséges, s az nehéz, mert a létező intézményeket nem lehet egyszerűen eltörteni, olcsóbbakká, és jobbakká kell tenni a közigazgatás hátránya nélkül.

Csupa törlés, nélkülözés nem lehet elég, elkerülhetetlenek tartom az adófelemelést, — az állami javak nagyobb részét sem fogjuk sokáig, az erdők kivételével — megtarthatni.

Legnagyobb baj, hogy a folyó évi háztartás sincs biztosítva, a kilences bizottságban konstatáltatt, hogy mintegy 40 millió szükséges még a folyó évi kiadásokra s az 1875. évi januári kuponok kifizetésére¹² s ebből 20 millió június végéig már kell, ebben pedig még nincs benne a 10 milliónyi teher, mely a keleti vasút prioritásaiért¹³ aug. 31-től hat hónap alatt esetleg kifizetendő. (: a 76 millió forint visszafizetésének kötelezettségéről¹⁴ nem szóltam, mert Őfelsége eddig is igen savanyú képet csinált.)

Hozzá jön ezekhez, hogy a reformok csak tervezve vannak, de kivíve nincsenek, s ami történt is, javítandó, s ez mind most szükséges, mikor a pártok példátlanul szilárdak és szakadozottak.¹⁵

Nem hiszem, hogy legyen valaki, ki kezességet vállalhasson azért, hogy kiegészíti ezen veszélyeken keresztül a magyar állam hajóját, pedig minden erőfeszítéssel meg kell tenni mindent, amit e részben tenni lehet. Ha van valami menekvés a szituációból, az csak koalicionális minisztérium által lehetséges. A Deák-párt maga nem alkothat minisztériumot, egy része kivált, és mint mondják, személyes tekinteteből kiindulva, kész körömszakadtáig paralizálni a Deák-párt másik, nagyobb s nézetem szerint jobb részének törekvéseit.

Mi, a centrum,¹⁶ támogatjuk, de kevesebben vagyunk, mintsem hogy velünk a többség meglenne; az csak úgy alakulhat, ha a balközépnek Tisza Kálmán vezérlete alatt álló azon része, mely ötet követi, csatlakozik. Ha ezen csatlakozás lehetséges, akkor, ha számba veszem B. Sennyey Pált is, kinek államférfiúi tehetségei bármely minisztérium erősítésére szolgálhatnak, mindamellet, hogy bizonyos körökben népszerűsége nincs, azt hiszem, hogy alakulhat valamely Deák-párti férfiúnak elnöklete alatt oly minisztérium, mely a helyzet igényeinek megfelel.

És mivel már Tiszával szólottam, engedje meg Felséged, hogy én, ki sokáig együttműködtem vele, bizonyosságot tehessek arról, hogy Tisza Kálmán eminens talentum, nagy munkaképesség, szorgalom, tevékenység, bátorság, szónoki tehetség, erős akarat az akadályok legyőzésében jellemzik; hogy a közjogi kérdésre nézve kielégítő nyilatkozatot tennie kell, az magától értetik.

11 A gépelt változatban a szöveg magyarul szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy „németül”, mert a naplóban az eredeti német szöveg van.

12 Az államadóssági kötvények szelvénybevéltásáról van szó, amely általában évente kétszer — januárban és augusztusban — volt esedékes.

13 L. a bevezető tanulmány 8. számú jegyzetét.

14 A 153 millió államkölcsön első részletéről van szó.

15 Elírás, a szöveg helyesen: „a pártok példátlanul ziláltak és szakadozottak”.

16 „Mi, a centrum”: a Középpártot érti alatta.

Itt Ófelsége közbevágott, ez okvetlenül szükséges, ezt kívánnom kell, tartozom vele meggyőződésemnek, az országnak s a monarchia másik felének, s határozott nyilatkozatot kívánandok.

ÉN: Mily nyilatkozatot teend, nem tudom, mert állása nehéz korábbi nyilatkozatai miatt, amelyekre elragadtatta magát s ezt most szemére vetik (:itt a király mosolygott:), de arról meg vagyok győződve, hogy amit nyilatkozhatni fog, azt szentül megtartja.

Többet teszek talán, mint szabad, de kockáztatom a kérést, hogy rendelje Felséged maga elé Tiszát, szóljon vele s meg fog, remélem, győződni az általam mondottaknak igazságáról.

Ófelsége: Fogok szólni vele tüzetesen, mert határozott nyilatkozatra van szükségem.

ÉN: Nehéz Tiszának az állása régi nyilatkozatai miatt. Ha ezek nem volnának, egy cseppet sem haboznék őt ajánlani Felségednek, mint a szituációnak megfelelő férfiút.

Ófelsége: Mért nem követte önnek nemes hazafias példáját — nagy bátorság volt az.

ÉN: Az ő viszonyai mások, s nehéz dolog is az, engemet is kevesen követtek, de az igaz egyedül tiszta meggyőződésükből, sok bajnak is tették ki magukat választóik irányában. Az én állásom könnyebb volt, én a balközép nézeteit a kiegyezésről — ezt tudták barátaim — nem osztottam, de megmaradtam közöttük, mert független állásban véltem némely rosszat, mit a Deák-párt hajlandó volt elfogadni, megakadályozhatni; belátván azonban utóbb, hogy ez nem áll, sőt ellenkező eredményre vezet, megtettem, amit meggyőződésem kötelességemmé tett.

Ófelsége: Lesz-e többség Tisza Kálmán csatlakozásával?

ÉN: Az attól függ, hogy miként jön tisztába magával a Deák-párttal, melynek viszonyait nem ismerem.

Ófelsége: Azt hallom, hogy több barátja már elhagyta Tiszát, s hogy sokan fogják elhagyni.

ÉN: Kilencet említenek, kik még elmennek, mostani párttagjai nem fogják mind követni Tiszát, marad egy része külön állásban, de követni fogják, úgy hiszem, sokan.

Ófelsége: Nagy-e a munkaképessége Tiszának?

ÉN: Nagy. Folyvást informálva volt minden előforduló tárgyakról.

Meg kell még a koalicionális minisztériumról említenem, hogy az némely politikai kérdésekre nézve nem lesz egyértelmű, lesznek véleménykülönbségek: de a fő kérdés most az államháztartás rendezése lévén, felteszem az említett férfiak hazafiúságáról, hogy a fő kérdés kedvéért elnapolják azokat, amelyekre nézve meg nem egyeznek, s amelyek most ki nem vihetők.

Ófelsége: Mely kérdések azok?

ÉN: Például a vallás-politikai kérdések.

Ófelsége: Jó lenne ezeket elhalasztani.

ÉN: Az egész kérdést egyszerre, az igaz, nem lehet megoldani: de okvetlenül kell e részben tenni valamit, már csak azért is, mert a Lajtán túliak e tekintetben annyira túlhaladtak bennünket.

Ófelsége: Nagy óvatossággal kell ezt tenni, mert igen nehéz és fontos kérdés — és ön jónak látja, hogy Sennyey a minisztériumba jöjjön?

ÉN: Személyes tulajdonainál fogva jónak látnám, ámbár meg kell az igazat vallanom, hogy ő konzervatív összeköttetései s ultramontán véleményeinek gyanúja miatt sok oldalról ellenszennvel találkozni: de én ötlet egy idő óta közelebről ismerem, azt hiszem, hogy magába fojtani tudja nézeteit s fenntartani jövőre, és kijöhet vele egy liberális minisztérium.

Ófelsége: Kit gondol ön az elnökségre meghívandónak a Deák-pártból? mert valakit annak idejében a minisztérium alakításával meg kell bíznom.

ÉN: Erre hallgattam, nem válaszoltam s így folytattam:

Meglehet többet mondok, mint szabad lenne, de ily pillanatok ritkák az emberek életében, fel kell használnom az alkalmat, ha túlkapással vádoltatnám is.

Magamról akarok szólni, kötelességemmé tette Felséged, hogy nyíltan szóljak, így fogok szólni, habár tartok is attól, hogy ezen nyíltságom azon gyanúra ad okot Felséged előtt, hogy nyíltságom csak tettetés, de méltóztassék hinni szavamnak, úgy szólok, amint érzek.

Őfelsége: Elhiszem.

Én: Nem tudom akar-e Felséged a jövő minisztérium alakításánál reflektálni reám, én kérem, ha akarna is, ne reflektáljon.

Én magamról azon véleményben vagyok, hogy igen sok tulajdonság nincs meg bennem, ami miniszterségre szükséges, azelőtt talán többet tehettem volna ezen irányban, de most 66 esztendő ember vagyok, lelki erőm nem a régi, igen meggyengült, emlékezőtehetségem meggyengült, munkaképességem megfogyott, én nem vagyok már képes megfelelni a miniszterség igényeinek, fáradalmainak, kérem ezért fordítsa kegyelmét inkább más alkalmasabb férfiakra.

Őfelsége: Ez csak akadémikus diskurzus, később határozom el magamat, de ha koalíciós minisztérium lesz, abban részt kell venniük azoknak, kik abba valók.

Én: Hogy utolsó gondolatomat is megmondjam, én kérem Felségedet, hogy csak azon egy esetben reflektáljon reám, ha nálam nélkül alkalmas koalíciós minisztérium nem létesülhetne; ezen esetben kötelességemet kellene teljesítenem, de ezen eset nem állott be, lehet nálam nélkül is alkotni koalíciós minisztériumot, különben is higgye el Felséged, én nem vagyok már képes megfelelni a miniszteri teendőknél, többet használhatok a minisztériumnak, ha a parlamentben védem, mint ha tagja lévén, magam is védelemre szorulok.

Őfelsége: Ez csak akadémikus diskurzus. — Később határozom el magamat. Különösen nagy a párt-ziláltság?

Én: Hittem mindig, hogy be fog következni, amint tényleg reálépünk a reform terére, melyre nézve az emberek nézetei annyira különbözök, s nagy baj, hogy most következett be együtt a pénzügyi bajjal, mely oly nyomasztó.

Őfelsége: Ez nagy kalamitás! A 9-es bizottság tüzetesen foglalkozott ezen kérdésekkel?

Én: Igen s onnét merítem azon véleményemet, hogy az adóemelést el nem kerülhető.

Őfelsége: Foglalkoztak már a fedezet kérdésével?

Én: Igenis, de az még nincs eldöntve, itt meg kell jegyezni, hogy az adóemelést csak egyéni véleményem, mások nem tartják szükségesnek, azt vélvén, hogy előbb be kell várni a tervezett reformok sikerét.

Őfelsége: Ezen siker későn jön. Hát új, más adókat nem terveznek?

Én: Terveztettek. Vasúti jegyek, a közönséges dohány olcsóbb lévén nálunk, mint Lajtán túl (:a király ezt nem tudta:), ennek 4 krajcárral emelése fontonkint, vadászati engedélyek megadóztatása, kereseti és jövedelmi adó-törvények reformja, de ez mind nem elég, még marad beruházás vagy 7 millió, mit kölcsönrel lehet fedezni; még e felett 7–8 millió fedezetlen — ezt gondolom én adóemeléssel fedezendőnek, mások nem vélik szükségesnek s még a kérdés nincs eldöntve.

Őfelsége: És a földadót is emelhetőnek véli?

Én: Igen, nem olyan nagy, mint mondják, (:Őfels.: De aránytalan:) ez igaz, és ez a fő baj, de hát hiába fizetünk évenként 20 milliót a vasutakra, ha még a föld értékét s jövedelmét sem emelték; a földadó behozatalánál pedig még alig volt vasút Magyarországon s most át van azokkal szelve az ország, — de ez a kérdés a 9-es bizottságban még nincsen eldöntve, ma vagy holnap dől el.

Őfelsége: Köszönöm, hogy eljött és nyilatkozott. Majd fogok annak idejében határozni.

Az 1874. esztendei miniszterválság

Márc. 10-én este Szlávy közölte velem, hogy Tisza következőképpen nyilatkozott Ófelsége előtt:

A közösiügyi kiegyezést megtartja, mások által megtartatja, de nem tartja oly dolognak, mely változtatható nem lenne minden illető faktorok hozzájárulásával s így megváltoztatható, ha jobb mód találtatik helyette, ha nem találtatik, maradhat.

A bankról Ófelsége kimondotta, hogy az nem politikai, hanem nemzetgazdasági és financiaális kérdés, ennek tartotta mindig s e szempontból eldöntendő jobb-e közösen, vagy külön? ebben Tisza megnyugodott.

Külön külképviseletre¹⁷ nézve Ófelsége nyilatkozatában megnyugodott.

A közös hadseregről Tisza nem beszélt világosan, az egységet, mint mondá, nem lehet megzavarni, de valamit lehet tenni e részben.

Tiszától Ófelsége azt is kérdezte, hogy mit akar a kiegyezésben megváltoztatni? Tisza azt felelte: „Die Behandlung”¹⁸ (:delegáció?:) mást nem mondott.

Ófelsége, mondotta Szlávy, a közös ügyről tett nyilatkozatát Tiszának nem fogadhatja el — nem engedik az országnak, a Lajtán túliaknak érdekei, s a külügyi tekintély: de nem veszi utolsó szónak Tisza nyilatkozatát s azért megbízta Szlávyt, hogy beszéljen erről újra Tiszával s minden ügyebkről.

Szlávy pedig engemet kért meg, hogy előbb én beszéljek Tiszával. Tisza különben is hozzám ígérkezett márc. 11-re 10 és 11 óra között — mért ígérkezett nem tudom; meglehet, hogy viszonzni akarta azt, hogy én neki 9-én este a királlyal volt beszédemnek reá vonatkozó két pontját megírtam levélben, melyet neki a 9-es bizottságban titkon adtam át.

Tisza eljövén, mindenekelőtt a „Hon” cikkéről szólott, s azután elmondotta, hogy mit mondott Ófelségének s az mit válaszolt.

A „Hon” cikkéhez, azt mondá, semmi köze, maga is haragszik miatta, Jókay malíciájának [*rosszindulatának*] (?)¹⁹ tulajdonítja, ki most el akar mindent rontani — ő azt, amit maga mondott a királynak, kénytelen volt pártja némely tagjainak főbb vonásokban elmondani, de arról, amit Ófelsége mondott, egy szót sem szólott, kivéve a bankról, de erről is csak annyit, hogy Ófelsége azt politikai kérdésnek nem tekinti. Megkérte barátait, hogy a mondottak hírlapba ne jöjjenek, igen kért, hogy ezeket mindenekelőtt mondjam el Szlávynak, mert őszintén nem bánja, ha kimarad a kombinációból, de azt nem szeretné, ha mint indiszkrét emberen adnának ki rajta.

Ő egyébiránt Ófelségének ezeket mondotta: Megtartja s megtartatja a kiegyezési törvényt, elismeri, hogy a három illetékes faktor²⁰ megegyezése nélkül nem változtatható. Ezen faktoroknak egyike sincs meg, még a magyar törvényhozás sem nyilvánította e részbeni kívánságát, most nem lehet tehát tenni e részben semmit, de ő Ófelségétől kért és nyert engedelmet arra, hogy a változás modalitásairól értekezhessek vele, s ha az idő és alkalom arra nézve eljön, javaslatokat is terjeszthessen neki elő — tovább ő nem mehet.

Nem személyes, hanem országgyűlési és országos pártok koalíciója szükséges, ez, és éppen a magyarságnál csak így érhető el.

A bankra nézve azt mondotta Tisza, hogy Ófelsége szavaiból ki volt vehető, hogy ha kell, külön nemzeti bank állítható fel: de határozottan Ófelsége ezt nem mondotta és ezt ő sem mondotta barátainak.

17 Magyarország saját külképviselete a Bihari program egyik követelése volt.

18 Az ügyek kezelését, a bánásmódot értheti alatta.

19 A kérdőjel a gépelt változat szövegében van.

20 Az uralkodó, az osztrák törvényhozás és a magyar törvényhozás.

Én megmondottam Tiszának, hogy Őfelsége Szlávynak meghagyta, hogy beszéljen még egyszer mindenekről ővele.

Tisza után eljött hozzám Szlávny fél egyre, s azt mondotta, hogy Őfelsége már értesült a „Hon” cikkéről, Falk²¹ még az esti lapban dementát [*cáfolatot*] ír, melyet Őfelsége maga is látni kíván, jónak látná Szlávny, ha Tisza a „Hon” cikkét maga cáfolná meg. Mondottam Szlávynak, hogy Tisza szándékozik is írni valamely cáfolatot, mert mondott nekem arról valamit, de azt nem tudtam Szlávynak elmondani, nem maradtak meg a szavak vén agyvelőmben.

Elmondottam azután Szlávynak, amit Tisza mondott a „Hon” cikkéről, s a kiegyezésről. Szlávny nem hitte, hogy azokat Őfelsége elfogadja. Szlávynak az eszméje következő: Tisza mondja ki a klubjában, hogy ő a kiegyezést annak idejében meggyőződése szerint ellenezte, nem is volt senki, ki azt valaha tökéletes műnek mondotta volna, ő most is hiszi javíthatónak, de most sok más egyéb baja van az országnak, melyen segíteni kell. Ő azonban mint miniszter semmiképpen sem fog törekedni a kiegyezés ellen, ha vélné, hogy lehet és kell valamit tenni, miniszterársainak s a királynak előleges megegyezését fogja kikérni s ha ezt meg nem nyeri, kilép a minisztériumból. Őfelsége arra helyeztet fő súlyt, hogy Tisza jelentse ki, hogy minisztériuma alatt nem fog a kiegyezés ellen törekedni.

Szlávny a Falk cikkével 1/2 kettőre Őfelségéhez lévén rendelve, igen sietett. Én azt tanácsoltam neki, hogy igen kényes lévén Tisza Kálmán nyilatkozata is, melyet a „Hon” cikkére nézve teend, menjen rögtön Tiszához, talán beszélhet evégett vele, ha otthon találja s megállapodhatnak a dementi minőségére nézve; ezen alkalommal egyébiránt csak a „Hon”-ról beszéljen, a többit tartsa fel máskorra, hogy sok ideig beszélhessen Tiszával s ha Tiszával a főkérdésre nézve tisztába jönne, beszéljen vele minden egyebekről is, hogy utóbb másodrendű kérdések miatt fennakadás ne legyen. (:ezt azért mondottam, mert Tisza restelli Szlávynak újbóli kinevezését, egyet sem akar a mostani miniszterek közül megtartani, mondván, hogy itt rendszerváltozás lévén szükséges, ebben e nélkül senki nem fog hinni az országban; de kérdésemre, hogy kit akar elnöknek, kiket minisztereknek, nem tudott, vagy nem akart felelni. Ezekről azonban Szlávynak nem szóltam.)

Szlávny a fentebbiek szerint ígért cselekedni, ment is rögtön Tiszát felkeresni.

Beszédjéből kitűnt, hogy ő már meg van bízva a minisztérium alakításával [*mármint Szlávny — K. M.*] — s úgy látszik, hogy ez tetszik neki. Őfelsége tegnap délután négy órakor azt mondotta neki: „Jetzt treten Sie in die Action”²² — Erre Szlávny azt felelte: „Aber, E. Mtat, ich weiss es nicht, ob E. Mtat mit mir ferner befehlen.”²³ Mire Őfelsége ekképp válaszolt: „Es kann von einem andern keine Rede sein.”²⁴

Ma egy órakor megy a király Deákhhoz, attól sok függ, hogy Deák mit fog neki mondani, Szlávny ezt jóformán tudja, de kérdésemre nem válaszolt, csak annyit mondott: „Kár, hogy Deák ma rosszul érzi magát.”

Elmondottam Szlávynak a Pesti Napló tegnap esti cikkét is az én konferenciámról Tiszával s hogy mért vagyok kénytelen azt minden esetre dementirozni, ti. mert nem igaz, s mert Tiszát Őfelsége előtt igen eldicsértem.

Rólam s az én miniszterségemről Szlávny ez alkalommal semmit nem szólt — hála Istennek! igen sietett.

21 Falk Miksa (1828–1908) író, politikus és publicista. Deák-párti országgyűlési képviselő. 1875-ben csatlakozott a Szabadelvű Párthoz. 1867-től több mint 25 éven át volt az akkor alapított Pester Lloyd főszerkesztője.

22 „Most lépjen akcióba.”

23 „De Felség, én nem tudom, hogy Felséged továbbra is parancsol-e velem.”

24 „Más valakiről szó sem lehet.”

...A Pesti Napló cikkére írt dementit Tisza olvasta, mielőtt elküldöttem.

Egy kuriózumot hallottam ma Ivánka Imrétől,²⁵ ki reggelenkint előbb B. Sennyeyhez, azután hozzám szokott jönni, de tőlem semmit nem hall, amit ma okadatolva meg is mondtam neki, kijelentvén, hogy a dolog végével szívesen elmondok mindent, s ha kenyértörésre jön a dolog, meg fogom a pártból a régi gárdát kérdezni, Domahidy²⁶ által idekérgetvén őket hozzám.

Ivánka már tudta, hogy Szlávy tegnap este konferált velem, megtudta Sennyeytől — ergo ezt Sennyey is tudta, és egyetért Szlávyval, kivel különben is igen bizalmasan szoktak konferálni, és konferáltak cédulázás által tegnap este is a kilences bizottságban. Ivánka mondtotta, — most, hogy Sennyey, ki azelőtt mindig úgy nyilatkozott, hogy Tisza nélkül is bemegy velem a minisztériumba, most kijelentette, hogy Tisza nélkül nem megy be a minisztériumba (:nem azt jelenti-e ez, hogy mivel Tisza valószínűleg megbukott, ha én kijelentem, hogy nála nélkül is belépek a minisztériumba, Sennyey az én nyilatkozatomat várja, hogy azután Tisza bukásának ódiuma ne reá, hanem énréam háruljon. Igaz, hogy tegnap este a kilencesben Tisza és Sennyey együtt szavaztak mind a ketten nagy tűzzel a f. évi adóemelést ellen, én pedig mellette nyilatkoztam, de ez nem ok Sennyey szándékának fellebb említett változására:)

Forcsán ment tegnap a dolog a kilencesben. A kérdés volt az el nem enyészteszhető 1875. és 1876. évi deficitnek mi módoni fedezése. Tisza, Sennyey, természetesen Lónyay is adóemelést, vagy általános jövedelmi adó ellen szavaztak, Tisza és Sennyey azt kölcsönrel vélték fedezendőnek, Lónyay még bővebb megtakarításokkal. Széll,²⁷ Kerkápolyi, Horvát incompete Taksára szavaztak.²⁸ Somssich is úgy nyilatkozott homályosan, mert Tisza javaslatát is elfogadta bizonyos módosítással: kérdésemre azonban határozottan kijelentette, hogy az 1875-ös hiányt már incompete Taksával véli fedezendőnek — 4 lévén ekképp 3 ellen — Csengery²⁹ az elnök beteg volt, én, ki eddig mint helyettesített elnök nem szólottam, azt mondtam, hogy a többség már az adó mellett nyilatkozott, megmondom tehát én is vélekedésemet s az adó mellett motiválva nyilatkoztam. Tisza és Sennyey elismerték, hogy a többséget jól mondtam ki, de tüzetes cáfolatába bocsátkoztak, Sennyey egész dikcióval — az én argumentumaimnak. Én erre azt mondtam, hogy nagyon fontos az úgy, lehet, hogy rosszul mondtam ki a többséget, lehet, hogy az ő argumentumaik a szavazók közül egyet vagy mást kapacitálhattak, bizottságban vagyunk, semmi sem áll útjába, hogy tovább tárgyaljunk; ha kinek tetszik, változtassa meg véleményét. Somssich ekkor oly értelemben nyilatkozott, hogy ő az 1875. évi deficitet csak akkor véli incompete Taksával fedezendőnek, ha a Tisza által proponált más források, közös aktívák, visszafizetendő előlegek, a vártnál nagyobb

25 Ivánka Imre (1818–1896) balközépi, majd szabadelvű párti országgyűlési képviselő. 1865–1892-ig minden országgyűlésnek és delegációnak tagja volt. Tisza Kálmánnak kezdetől fogva személyes híve.

26 Domahidy Ferenc (1824–?) ügyvéd. Balközépi országgyűlési képviselő. 1873 decemberében Ghyczyvel együtt kivált a balközépből. A Középpárt elnökévé választották. 1875. ápr. 25-én Szatmár megye főispánjává nevezték ki. 1892-ben köszönt le erről a tisztségéről.

27 Széll Kálmán (1843–1915) jogi doktor. 1868-tól a szentgotthárdi kerület képviselője volt, Deák-párti programmal. Hét évig volt a képviselőház jegyzője, és állandó előadója a pénzügyi és a horvát ügyekben kiküldött országgyűlési bizottságnak, valamint a delegáció hadügyi bizottságának. Deákkal szoros kapcsolatban állt, különösen miután 1867-ben feleségül vette Deák gyámleányát, Vörösmarty Ilonát. Deák ettől kezdve nyaranta sokat tartózkodott Rátóton Széll Kálmánéknál. 1875-ben Széll pénzügyminiszter lett, 1878-ban a boszniai okkupáció miatt mondott le.

28 Jövedelemadó, a naplóból nem derül ki, hogy Ghyczy pontosan mely adónemekre gondolt.

29 Csengery Antal (1822–1880) politikus, publicista, közgazdász és történétíró, az MTA tagja. 1868–1875 között a Deák-párt egyik vezetője volt, képviselő.

összegek befolyása az állami jövedelmekből — a deficit fedezésére az 1875. év folyama alatt elégségesnek nem mutatkoznak s miután ez lényegében Tisza és Sennyey véleményével egy volt (:mert mi az 1874 végéig véltük a deficit fedezésének kérdését eldöntendőnek, hogy a törvény még ezen évben hozassék meg:) az én szavazatom számításával négy lett volna kontra négy és így határozat nem hozható, kijelentettem tehát, hogy én mint elnök, nem szavazok — s ebben megnyugodtak.

Tisza és Sennyey előbb, még ti. minoritásban voltak, és Lónyay minden esetre fenntartották a 21-es nagy bizottságban véleményüknek nyilvánítását most ők jövén többségbe, véleményemnek a maga helyén nyilvánítását én tartottam fel — Széll is — Kerkápolyi is.

1874. márc. 15-én tizenegy óra tájban eljött Szlávý hozzám, elmondotta Tiszával folytatott értekezéseit, amelyekből ezek maradtak emlékezetemben:

Tisza Kálmán folyvást azon meggyőződésben van, hogy a közös ügyekre jobb kezelési módot lehet találni az összmonarchia érdekében is a mostaninál. Ezen meggyőződéséről s annak kimondásáról le nem mond, nyilatkozatába ezt bele akarja foglalni, s fenntartani magának, hogy e részben minden alkalommal javaslatokat terjeszthessen elő Ófelsége elé: de elismeri a törvényt, foganatosítja, másokkal megtartatja, s elismeri, hogy három faktor kívántatván a változtatáshoz, ezen faktoroknak most még egyike sem létezik s ezért most még tenni semmit nem lehet.

Szlávý ennek ellenében azt követelte, hogy Tisza kimondhatja meggyőződését a múltra vonatkozva, de azt ne mondja, hogy ezen alap jövőre megváltoztatható, ne mondja, hogy minden alkalommal tehet Ófelségének előterjesztéseket; mert ezt a minisztérium háta megett nem is tehetné s a koalíció céljának, a pénzügyi rendezésnek, megsemmisítése nélkül korán s egyhamar nem is tehetné. Kívánta, hogy Tisza Kálmán határozottan mondja ki, hogy hivataloskodása alatt sem közvetlenül, sem közvetve semmit nem tesz, ami a kiegyezésnek kárára lehetne.

Tisza fennírt nyilatkozatát fogalmazta — erre megtette Szlávý a fennebbi észrevételeket. Tisza azt mondotta, hogy Szlávý kívánatait sem elfogadni, sem visszautasítani nem érzi magát jogosítva pártjának megegyezése nélkül, mind a két javaslatot 14-én este tartandó konferencia elé terjesztendi.

Szlávýnak ekkor úgy látszott, hogy nem lesz a koalícióból semmi, s nem is bánna, ha szakad, mert Tisza Kálmán sok kifogása és reticentiái [*titkolózásai*] mellett igen tart már a koalíció nehézségeitől, miután a fő kérdésen kívül még sok más is elintézendő.

Így állott a dolog 14-én délig. Történt azonban, hogy időközben gr. Andrássy Gyula meglátogatta Tiszát. Tisza közölte vele a javaslatokat s jóformán megmondotta neki, hogy nem állhat Szlávý javaslataira. Erre Andrássy ötet arra kérte, hogy ne hamarkodja el a dolgot, várjon még ő Bécsből, hová mindjárt megy, hétfőn visszajön, gondolja meg jobban a dolgot. Tisza erre hajlott, és 14-én délben azt mondotta Szlávýnak, hogy a 14-én este tartandó konferenciában semmit nem mond, hanem bevárja Andrássyt. Ez Szlávýnak nem tetszett, de nem tehetett ellene.

Beszélt Szlávý Tiszával egyebekről is. Tisza kívánta, hogy az újoncok az 1867. törvény értelmében a magyar hadseregnek ajánltassanak meg: hogy a minisztérium mondja ki, hogy az átmeneti idő és előintézkedés után magyar jegybanknak kell lenni, hogy el kell fogadni a polgári házasságot, hogy a balközép hetven-nyolcvan tagja lépven az egyesületbe, kívánhatja, hogy két minisztere legyen. Mondotta, hogy az új minisztérium iránti bizodalomgerjesztés végett egy mostani miniszter sem maradhat meg s változást kell tenni az államtitkárokra nézve is.

Szlávý az újoncokra nézve visszautasította a kívánatát, a bankkérdést ily határozottságban kimondhatni nem véli, a kötelező polgári házasság, anyakönyvvezetés sokba jön, a közsé-

gekre nem bízhatván. S minek a kimondása által új izgalmat és harcot provokálni: a mostani miniszterek mindnyája helyett nem lehet mást találni, nincs ember — az államtitkárok között pedig Zeik, Tanárky ártalmatlanok, Áry, Madarassy, Hieronymi nélkülözhetetlenek.

Tisza Sennyeynek minisztériumba lépését sem szereti, Szlávy erre nagy súlyt fektet, mint a Deák-pártot megnyugtató kontrapondiumba [ellensúlyra] Tisza ellen. Általában feljebb említett nézeteit a Deák-párt, a Lajtán túliak s a világ megnyugtatóására szükségeseknek tartja, s annak kijelentését, hogy Tisza a kiegyezés ellen sem közvetve, sem közvetlenül nem tesz semmit, Őfelsége határozottan kívánja.

Szlávy szerint Sennyey általában nem akar a minisztériumba lépni, — Tisza nélkül éppen nem —, de azt hiszi Szlávy, hogy ez nem az utolsó szava, mert Őfelségének kijelentette, hogy habár nem is szándékozik a kormányba lépni, parancsolatjának engedelmeskedni fog.

Szlávy a törvényhatóságoknak kikerekítését sürgősnek tartja, de kész elállani tőle most, eljövendő, úgymond, annak ideje.

Sennyey a képviselők számát 300-ra akarja leszállítani, ezt Szlávy helyesli, de elhalasztatónak tartja.

Kérdeztem Szlávyt, hogy Tisza mi új módját mondotta a közös ügyek kezelésének: Szlávy szerint a felelet alól kibújt azzal, hogy ezt részletesen lehet csak kifejtetni, különösen a hadügyre nézve, de lehet az egységet a két hadsereg között fenntartani: a delegáció helyett az absolute Spitzet és országgyűlési deputációt emlegetett s hogy a hadügyi büdzsét is a két országgyűlés külön tárgyalhatná, s akkor nem kell delegáció. — (:Úgy látszik tehát, hogy Tisza Kálmán e részben semmi újat nem tud:)

Szlávynek már nincs bizodalma a koalícióhoz, óhajt mielőbb szakítani Tiszával, sajnálja, hogy Andrassy miatt ismét két nap elveszett; ha lesz koalíció, összehív bennünket a további tanácskozársra: ha nem lesz Tiszával, számít Sennyeyre, énreám, megpróbálja velem is, bízván a Deák-párt tömörülésében. Ha egyikünk se jön, annyiszor kompromittálva ő sem maradhat, — lesz káosz, — de ő nem maradhat, — s megmondotta ezt Őfelségének is azon hozzátétellel, hogy ezen eshetőségről most már ne is gondolkodjanak.

Én ily formán nyilatkoztam. Tiszának joga van fenntartani magának, hogy Őfelségének előterjesztéseket tehesen, — ha el nem fogadtatnak, kilép a minisztériumból, de ezt egyhamar nem teheti, különben a koalíciónak nincs értelme. Elismertem, hogy annak kijelentése Tisza által, hogy a minisztériumban semmit nem tesz a közös ügyre vonatkozó törvények hátrányára helyes, és elengedhetetlen a világ megnyugtatóására. Kimondottam, hogy magam is már nagyon tartok a koalíció sikertelenségétől ily sok és nagy nehézségek és véleményeltérések között, (:kár is, hogy ezt kimondottam:) az újoncokra nézve helyeselttem Szlávy nézetét, de a jegybankra s a polgári házasságra nézve kimondottam, hogy in principio osztom Tisza nézetét én is.

Bank rögtön nem lehet, — átmeneti idő, intézkedések szükségesek, ezek alatt is kielégítendő teljesen Magyarország hitelgénye: de az átmeneti, nem hosszú idő után magyar jegybank kell, ezt ki kell mondani, s kötelező pontációkat³⁰ csinálni a valuta helyreállítása iránt. Tudom, hogy ez Őfelségének nem tetszik, ő nem akar jegybankot, (:ez utóbbira Szlávy hallgatott:).

A kötelező polgári házasság meglehet, sok organizációt, költséget kíván, de a fakultatív semmit (:ezt nem ellenezte Szlávy sem, s hiszi, hogy ebben a papok is megnyugszanak, talán a kötelezőben is, de arra pénzük nincs, Lajtán túl sem hozták be, mert ott is 2 1/2

30 Javaslatokat kellett tenniük arra, hogyan lehet helyreállítani a valutát. Ferenc József kifejezett kívánsága volt ugyanis, hogy az érc és a papírpénz kettősségét szüntessék meg, és a papírpénz ismét legyen átváltható ércre.

millióba kerülne, azt a községekre ők sem bízhatván:) általában éppen Sennyey belépése miatt még annál is többet kell tenni a vallás dolgában, mint különben okvetlenül szükséges lenne.

Az állam és egyház közötti kérdésre nézve Szlávy úgy nyilatkozott, hogy elodázása lenne legjobb a kiküldött bizottság munkálkodásának ürügye alatt.

Nem tudtam, hogy kiket akar balközépi minisztereknek Tisza Kálmán, de elismertem, hogy a minisztériumban a többségnek Deák-pártinak kell lenni s miután Szlávy azt mondta, hogy úgy értesült, hogy Pécsy³¹ a koalíció után is külön balközépi klubot fenn akarja tartani, ezt nem helyeslettem (:Délután azonban Móricz Páltól³² azt hallottam, hogy ezt Simonyi Lajos³³ és Jókay akarják, de Pécsy ellenzi:) elismertem, hogy nincs miniszternek való emberekben válogatás lehetősége, hogy nem lehet, nem kell mind eltávolítani a mostani minisztereket, az államtitkárokról nem szóltam, csak hogy Hieronymi igen bő költő az elvesztéciókban.

Szlávy példázgatására, hogy Tisza nélkül belépek-e a minisztériumba, azt válaszoltam, hogy Tisza nélkül nem várok sikert, ez igen nehéz dolog lenne, végezzem ő most csak Tiszával, én részemről, ha felszólítatom, minden esetre köteles leszek előbb barátaimmal értekezni, kiknek eddig semmi egyebet nem mondtam azon túl, hogy koalícióra dolgozom.

NB. A középpártnak azért nem szóltam tárgyalásaim részleteiről, mert ez — mint középpártoknál rendszeren történik minden pártnak malcontentusaiból [*elégedetlenkedőiből*], — egymással homlokegyenest ellentétes véleményű emberekből állván, azokat egyetértésre bírni s ettől támogatást várni lehetetlennek tartottam.

Én nem is voltam azon középpártnak sem tervezője, sem alkotója, tagjai maguk alakultak ilyenné és hozzám csatlakozván, név szerinti vezérlőkre engemet ezáltal kényszerítettek.

Egyébiránt a következő nézetet nyilvánítottam [*ti. Szlávynak — K. M.*], kimondván, hogy ezt nem tanácsképpen teszem.

A koalíció Tiszával nem sikerülvén, állítsanak új Deák-párti minisztériumot, ezzel az új kölcsönt szavazzassák meg,³⁴ készítsenek új választási törvényt s beavárván a delegáció végét oszlassák fel az országgyűlést; indokul erre azt hoztam fel, hogy az új kölcsön megszavazása remélhető, a választási törvéynél a Lónyay-frakcióra is lehet számítani, s jobb az országgyűlést most felosztatni, mint a jövő év végével ejteni meg szükségképpen az új választást; mert a 9-es bizottság javaslatai sok ellenszenvet fognak okozni nyilvánossággra jutásukkal, de még nagyobb, igen nagy elkeseredést, ha foganatba fognak vétetni, jó választásra több sansz van tehát most, mint 1875 végével. Igaz, hogy a most választandó országgyűlés 1877-ben végződik, s akkor kerül a kvóta-tárgyalás is napirendre, de ha jó országgyűlés lesz az új, elvégezheti korábban is a kvóta és hadügy dolgát, ha rossz lesz, azt is korábban fel lehet osztatni.

31 Péchy Tamás (1829–1897) 1869-től balközépi országgyűlési képviselő. 1875–1880 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter volt. 1880 áprilisától 1887 végéig a képviselőház elnöki tisztét töltötte be.

32 Móricz Pál (1826–?) ügyvéd. 1868-tól balközépi képviselő. 1873-tól a Balközép Párt végrehajtó bizottsági tagja, a fúzióig a pártkör alelnöke. Ő volt a Szabadelvű Párt klubjának igazgatója 1875-től 1891-ig.

33 Simonyi Lajos báró (1824–1894) balközépi országgyűlési képviselő. A párt egyik vezérszónoka. A fúzió egyik előkészítője. 1875–1876-ban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. 1876-ban a gazdasági kiegyezési tárgyalások miatt meghasonlott a Szabadelvű Párttal. Lemondott és kilépett, megalapította a Független Szabadelvű Pártot. A közjogi ellenzék egyik vezére lett.

34 A 153 milliós kölcsön 1874-ben esedékes második részletéről van szó, amelyet a parlamenttel ismételtelen meg kellett szavaztatni.

Ezekről beszélgetvén, Szlávny már menni akart, fel is öltötte kapuját, midőn váratlanul belépett Tisza Kálmán, — Szlávny tehát maradt s elkezdettek előttem beszélgetni. Tisza azt mondotta, hogy éppen Szlávnyhoz is akart menni, hogy visszakérje tőle a nyilatkozatot, melyet neki átadott, mert nála nincs külön jól leírva s kéri, hogy Szlávny a maga kívánatait szintén írva jegyezze fel, hogy ő a konferenciában jól elmondhassa, hiszen, ha lesz valami a koalícióból, nyilatkozata úgyis a megállapodás szerint megteendő.³⁵

Szlávny megígérte, hogy még ma megteszi ezt. (:elég helytelenül:) Szlávny: Közölted-e kívánataimat barátaiddal? Mit mondanak hozzá?

Tisza: Négyel közöltem, nem mondtam nekik semmit saját véleményemről, de egyhangúlag elfogadhatatlannak jelentették ki, reverzális [*írással kötelező*] az, ami kívántatik tőlem. Itt bizalom kérdése a döntő, ha bíztok bennem, reverzálisra nincs szükség: ha nem bíztok, a reverzális nem ment meg a csalódástól.

Szlávny azután kapacitálni kezdte újra Tiszát az előttem elmondott argumentumokkal. Tisza nem hajlott. Én sokáig hallgatván, végre ily formán nyilatkoztam.

Tiszának teljes joga van fenntartani magának a Felső előtt előterjesztést tenni minisztertársainak tudtával (:ennek szükségét Tisza mindjárt elismerte s be is vette azt saját nyilatkozata szövegezésébe:), de hamar nem teheti, mert a koalíciónak nem lenne különben értelme, melynek a sikerre egy-két esztendőre szüksége van. Az, hogy Tisza megjavíthatónak tartja a kiegyezést, s ezt kimondani akarja, nem lényeges, de az elkerülhetetlen, hogy kimondja határozottan, hogy minisztersége alatt nem tesz semmit, ami a kiegyezés kárára lenne, mert az adminisztráció terén sok mindenfélét lehet e részben direkte vagy indirekte tenni s ez az, amire nézve a világ megnyugtató, — a modus procedendi [*eljárás mód*] azonban nekem nem tetszik; igaz van Tiszának — a kérdéses záradéknak reverzális szaga van, ha az, hogy ezt tegye, tőle kívántatik; ez nincs meg azonban oly mérvben, ha Tisza a kérdéses nyilatkozatot maga tenné saját elhatározásából.

Tisza: Abban, hogy megtartom és megtartatom a törvényt, már benne van, hogy nem teszek semmit hivataloskodásban ellene.

Én: Benne van, de ez igen általános elv, az emberek megnyugtatósára szükséges a konzekvenciát is kihúzni belőle és megmondani.

Beszélgettek még sok más szubtilis dolgokat, erről minden eredmény nélkül s azután Szlávny elment ígérvén, újra, hogy Tisza kívánatát a nyilatkozatra nézve még ma délután teljesítendi.

Tisza maga maradván velem, folytattuk a beszélgetést, melynek lényege következő.

35 Tisza Kálmán nyilatkozatának szövege — amelyet Szlávny nem fogadott el — így hangzott: „Ma is azon meggyőződésben vagyok, hogy 1867-ben a kiegyezéskor a közös ügyekre nézve helyesebb megállapodásokat lehetett volna létrehozni; ma is azon meggyőződésben vagyok, hogy alkalomadtán lehető lesz ezen ügyekre nézve jobb megállapodásokat hozni létre, de tudom azt, hogy erre három tényező kell espedig: a többség itt és Ausztriában és Őfelsége beleegyezése. Ez most egyik sincs meg, miért is ezekre vonatkozólag ez idő szerint semmi vitatkozás gyakorlati eredményre nem vezethet. Tudom azt is, hogy a kormánynak a fennálló törvényeket végre kell hajtani. Az ország helyzete pedig oly komoly, az erélyes intézkedést annyi baj igényli, hogy elég teendő van a jelennek azon feladataival is, melyek saját törvényhozásunk és kormányunk kebelében elintézhetőek. Ezen égető bajok orvoslása és hazánk sorsának ez úton biztosítására léptem be a kormányba, miután arra felszólítottam; és midőn ezt tettem, ismerem azon kötelességemet, hogy mindazt, mi egy kormány tagjának a kötelessége, híven s határozottan teljesítsem, de ismerem azon kötelességemet is, hogy mint minden kérdésre, úgy a közös ügyekre vonatkozó kérdésekre is, ha az időt erre nézve elérkezettnek látom, teljes őszinteséggel kifejezzem minisztertársaim és esetleg Őfelsége előtt is nézetemet, — a kormányból való kilépés által biztosítván magamnak a működés szabadságát azon esetre, ha azok el nem fogadtatnának.” Közli *Oláh Gy.*: i. m. 223–224.

Tisza folyvást amellet maradt, hogy áll korábbi meggyőződése, ő attól és annak kimondásától el nem állhat, s reverzálist nem adhat, bízzanak benne.

Én magunk között is ismételtém, hogy a Szláv által kívánt nyilatkozatot bármely mérsekelt alakban, de okvetlenül meg kell tennie, tettem is neki propozíciót: mielőtt azonban azt leírnám, meg kell jegyezmem, hogy Tisza kihúzta a zsebéből irományait, s felolvasta előttem saját nyilatkozatát és Szláv módosításait, ezen iratok egyikét azután kezembe vettem magam is és az Szláv által kívánt alakban egészen tisztán Tisza által szépen leírt nyilatkozat volt.

Ezt elolvastván erre proponáltam ezen módosítást: „Ezen célból (:ti. a pénzügyi rendezés céljából:) lépvén a minisztériumba, elhatároztam magamat arra, hogy hivataloskodásom ideje alatt, annak körében sem közvetve, sem közvetlenül nem teendek semmit, ami a közös ügyekre vonatkozó törvények érvényének gyengítését eszközölhetné (:vagy arra vezethetne:)”

Elolvastam ezt Tisza előtt kétszer, de ő hallgatott.

Egyéb beszélgetésünket illetőleg elmondottam Tiszának, amit Szláv Sennyeyről mondott, s azt is, hogy a bankra s a polgári házasságra nézve Szláv előtt miképpen nyilatkoztam. Mondottam, hogy Szláv példázgatott, hogy Tisza nélkül is belépek-e a minisztériumba? s hogy én erről nem nyilatkoztam (:a mostani miniszterekről s.a.t. ismervén Tisza nézetét, most nem szólottam.):)

A bankot s a polgári házasságot és Sennyeyt illetőleg, úgy vélem legalább, Tisza velem egy véleményben van.

Beszélt azután Tisza több apróságot Andrássyval volt találkozásáról, s amikor elment, újra kértém, hogy vegye tekintetbe a Hazának nagy veszedelmét, ezen nagy cél áldozatot kíván mindnyájunktól, tegye lehetővé nyilatkozata által a koalíciót, nagyon nehéz dolog lesz az maga is, önfeláldozás nélkül s erre elszánt akarat nélkül sikert attól nem várhatni, tegyen ő is áldozatot.

Tisza csak annyit mondott most is, hogy nem tehet többet annál, amit kinyilatkoztatott.

A balközép konferenciája csak holnap, kedden lesz Andrássy közbejötté folytán, melyet Tisza visszautasíthatónak nem vélt, és én sem véltem. Szláv ezt nem szerette, azt óhajtotta, de világosan nem mondotta ki, hogy a konferencia még ma tartassék meg, utóvégre megnyugodott a halasztásban.

Ezeket írtam 1874. márc. 16-án hétfőn délelőtt, s megjegyeztem, hogy nálam Szláv márc. 11-iki látogatásától fogva márc. 15-ig sem ő, sem Andrássy, sem Sennyey nem voltak, sem valamely üzenetet tőlük nem vettem, — magam sem voltam sehol.

Móricz Pál azonban tegnap délután nálam volt, arra informált, hogy a., Tiszától ne kéressék semmi nyilatkozat, bízzanak benne, b., hogy Tisza nélkül ne menjek a minisztériumba, c., hogy a középpárt a koalíció nem sikerülése esetében a Deák-párttal ne egyesüljön, azt válaszoltam ad a., hogy ez nem lehetséges, — ad b., hogy nincs is kedvem, ad c., semmit sem szólottam.

Móricztól értesültem, hogy nagy része a középbálnak és középpártnak is fülig adós, s a legnagyobb pénzszavarban vannak, most legközelebb Győrffy van inszolvenca-veszélyben³⁶ és sok mást fog húzni maga után.

Ui. Kérdeztem Szlávtyól, hogy bízhatni-e az új kölcsön megnyerésében s a keleti vasúti prioritások eladásában, azt válaszolta, hogy semmi bizonyosat nem mondhat, reményli, ha a koalíció sikerül, ha káosz lesz, nem reményli, mert a bankárok 76 milliónál többet egyáltalában nem akartak adni, a többit attól függesztették fel, hogy miként viseljük magunkat.

36 Győrffy Gyula képviselőt fenyegeti a fizetéseképtelenség veszélye. Győrffy Gyula (1835–1885) ügyvéd, újságíró, lapszerkesztő. Politikai cikkek mellett költeményeket és elbeszéléseket is írt.

Itt az akkori eseményekkel egyidejű jegyzeteim megszakadnak, mert rólam kezdetben már szó nem lévén, és én semmibe nem avattatván, megnyugodtam abban, hogy a minisztériumba lépésen már túl vagyok, azután pedig annyira el voltam foglalva, és keseredve az ügy ellenkező fordulata miatt, hogy nem tudtam magamat reábirni arra, hogy jegyzéseket tegyek ily kellemetlen dolgokról, azt is vélvén, hogy a reám nézve ily fontos dolgokat csakugyan nem felejttem el, s ezt különösen a királynál volt audienciámra nézve sajnálom, a következőket tehát már csak emlékezetemből írom, de mind olyanokat, amelyekre biztosan emlékezem. November 20. 1881.

A koalíciós minisztérium nem sikerülhetvén, Szlávy a neki felajánlott miniszterelnökségről leköszönt, — lett egy pár napi időzés, akkor, ki ajánlatára? nem tudom, Őfelsége Bittó Istvánt³⁷ szólította fel a miniszterelnökség elvállalására. Bittó azonnal hozzáfogott a minisztérium alakításához. Tiszáról természetesen többé szó sem lehetett, de Sennyeyről én azon véleményben voltam, hogy így is belép a minisztériumba, eljött Bittó hozzám is, felszólított a minisztériumba lépésre, én a felhívást már többször ismételt érvekkel határozottan visszautasítottam, s akkor nagy megnyugvással azt véltem, hogy már Istennek hála, túl vagyok mindenén, sőt megtudni akarván, hogy mit akar Széll, beteg hírére hallván, meglátogattam, feküdt, vagyis inkább leöltözve ült az ágyban, az igaz, de ép, jó színben, és egészen élénk volt. Perszvádeltam a pénzügyminiszeri tárca elfogadására, azonban erősen szabadkozott, egyáltalában megtagadta.

Ezek után, mely napon, nem emlékezem, fejfájásom lévén, mivel azt is gondoltam, hogy ily időben, nehogy kellemetlen látogatókkal találkozzam, jobb is otthon nem tartózkodnom: elmentem délután kocsizni. Kocsizás közben bizonyos okból, nem tarthattam vizeletemet, kénytelen voltam szállásomra visszatérni, csak egy percig akarván otthon maradni, amint azonban betértem a Vas utcába, hol lakásom volt, már láttam házam előtt egy kocsit, és egy urat állani, nem véltem ezt fontosnak, s a ház előtt megállván, valamivel fél óra előtt, ott találtam az utcán Pápay István udvari tanácsost³⁸, ki tudósított, hogy Őfelsége parancsolatjából már egy órája várakozik reám azon meghagyással küldetvén el, hogy engemet akárhol felkeressen és az ötórás udvari ebéd előtt Őfelségéhez okvetlenül elhívjon.

Nagy konfúzióba [*zavarba*] jöttem ennek hallatára, de nem tehettem mást, el kellett mennem, s meg is mondtam Pápaynak, ki csak velem szeretett volna távozni, hogy azonnal utánajövök. Előbb mégis elmentem a hozzám közel lakó b. Sennyeyhez, őt betegen fekve, és valóságos erős lázban találtam, sok időm beszélgetésre nem lévén, röviden megmondtam, hogy mily váratlan meghívást kaptam, s kérdeztem, hogy akar-e a minisztériumba lépni? Ő nagyon izgatott lévén, azt mondta, hogy szóljak a hitvesével, ezt nem tehettem, mert annál más látogató volt, és nem is akarhattam volna tenni semmi esetre, még ha idő lett is volna reá, elmentem tehát s komfortablímet valamelyik piacon kétlovas fiákkal váltván fel, egyenesen Budára hajtottam.³⁹

37 Bittó István (1822–1903) Deák-párti országgyűlési képviselő volt. 1870–1871-ben a magyar delegáció elnöke. Igazságügyminiszer, majd a képviselőház elnöke. 1874. márc. 21-től 1875. márc. 2-ig miniszterelnök.

38 Pápay István Ferenc József kabinetirodájának magyar ügyekkel foglalkozó osztályfőnöke volt 1897-ig.

39 Ghyczy rosszul emlékszik erre a történetre. *Oláh Gy.* leírja, hogy „Márczius 20-án a délelőtti órákban csak kevesen voltunk a középpárt klubjában. [...] Természetesen a krízisről folyt a beszélgetés, midőn ebben a szokatlan időszakban a klubba jött Ghyczy Kálmán is. Meglehetősen izgatott volt. Örült, hogy ennyiönket is együtt talált s elmondta, hogy éppen most volt nála Szlávy József, tudatta vele, hogy délután eljön hozzá Pápay udvari tanácsos. Őt órára a király magához hívhatja őt. Szlávy azt mondta, hogy Bittó nem tud minisztériumot alakítani és a király valószínűleg őt — Ghyczyt

Őfelsége már várt a dolgozószobájában s azzal fogadott, hogy a többi miniszteri tárcák már biztosítva lévén, a minisztérium mégsem alakulhat meg, mert a pénzügyminisztériumot senki elvállani nem akarja, elmondotta, hogy már több hét óta fáradozik sikertelenül a minisztérium alakításával, — ez igaz is volt — mily rossz következményei lesznek, ha ezen mostani kísérlet sem sikerülhet, s hazafiúságomra hivatkozva, egyenesen felszólított, hogy ne tegyem a törvényes kormány alakulását lehetetlenné, vállaljam el a pénzügyminisztériumot.

Én nagyon el voltam fogulva, — előttem volt a nagy pénzügyi nehézség, de a kormány megalakulásának is elkerülhetetlenül szükséges volta a haza érdekében. Miként nyilatkoztam Őfelsége előtt, szó szerént nem tudom, — de nem tudtam Őfelsége felhívásának ellenállani s csak annyit mondtam, hogy meghagyása következtében szólni fogok Bittóval.

Következő napon jőkor reggel elmentem Tiszához, elmondottam neki a történeteket, s mint barátomtól kérdeztem, hogy mit vél, elfogadjam-e a tárcát. Tisza láthatta nagy megilletődésemet, mert könny is volt szememben, azt mondtotta, hogy fogadjam el.

Csakhamar eljött azután Bittó is hozzám s beszélvén vele azon nyilatkozatról, melyet állásomban az ország előtt tennem kell, s amelyet utóbb a Ház előtt meg is tettem, — és ő azt elfogadván, a minisztériumba lépésemet megígértem s az így nyomban megalakult.

Miniszteri állásomban voltak több audienciáim Őfelségénél, ezekről azonban jegyzeteim nincsenek: egy pár esetre mégis emlékezem.

Őfelsége többször mondtotta nekem is, hogy a bankkérdés nem politikai, hanem csak közgazdasági és pénzügyi kérdés, de ezt én szó szerént soha nem értelmeztem (:mert a bankjegyprés birtoka főleg ily pénzszűkiben szenvedő államban igen nagy gyakorlati fontosságú pénzügyi és politikai tény:)

Másszor, midőn már a mi minisztériumunk lemondása közel állott, én Őfelségének ismét ajánlván Tiszát, megemlítettem b. Sennyey Pált is, mint miniszteri állásra alkalmast, s Őfelsége azt mondtotta: „Von dem kann keine Rede sein, der hat sich für lange Zeit unmöglich gemacht”⁴⁰ — s ezt jóformán a hadügyi költségek leszállítása miatt mondtotta, melyért akkor b. Sennyey buzgólkodott. Bittó miniszterelnök s mi is leköszönvén, attól fogva Őfelsége, mint hasonló esetekben szokta, sem Bittóval, sem senkivel közülünk többé nem érintkezett. Sok és hosszú tárgyalások voltak akkor a Tisza-minisztérium megalakulásáig és sok értekezés Tisza, Lónyay M. és b. Sennyey között; ezen tárgyalásokban azonban én részt nem vevén, azokról tudomásom nincs.

Tisza minisztériumának b. Wenckheim⁴¹ elnöksége alatt megalakulásánál legnagyobb nehézséget képezett az igazságügyi tárcának betöltése, mert Tisza Paulert sehogyan se akarta

— fogja minisztérium alakításával megbízni. Ezen előleges bejelentésnek különösen ez az utolsó pontja tette őt izgatottá. Az ő töprenkedő természetével mint egy óriási kérdőjel állott előtte a „quid nunc?”. Mi azután iparkodtunk megnyugtanni őt. Mondtuk, hogy nagyon jól van, lesz egy Ghyczy-minisztérium, amelyik fokozatosan vagy egyszerre, de rövid időn létre fogja hozni a mi politikai törekvésünk végcélját: az ország érdekében a pártok egyesítését. Ami nem sikerült Szlavynak, majd sikerülni fog Ghyczynek. Az ő kormányzása alatt rövid időn létrejöhet a pártok fúziója és az erős koalicionális kormány. Ez a kilátás tetszett neki és lassankint belejöttünk annak a kérdésnek a tárgyalásába, hogy ha miniszterelnökké fogna kineveztetni, kiből alakítaná meg minisztériumát?” *Oláh Gy.*: i. m. 228–230. Ezek után érthető az a megdöbbenés, amit a Középpárt tagjaiban kiváltott, hogy Ghyczy nem miniszterelnökként, hanem pénzügyminiszterként tért vissza az uralkodótól.

40 „Őröla szó sem lehet, ő hosszú időre lehetetlenné tette magát.”

41 Wenckheim Béla báró (1811–1879) Andrássy kormányában belügyminiszter volt, majd az azt követő ún. „átmeneti” kormányokban a király személye körüli miniszter. 1875. márc. 2-től 1875. okt. 20-ig volt miniszterelnök. Ezt követően Tisza Kálmán kormányában ismét a király személye körüli miniszter tiszttét töltötte be, amelyet egyébként miniszterelnöksége idején is viselt.

megtartani, vagy Pauler⁴² nem akart maradni. Tisza és Wenckheim ekkor engemet is felkértek, s megkínáltak ezen tárcával, én rögtön megtagadtam annak elfogadását, mind azért, mert egyáltalán nem volt kedvem miniszteri állást elfogadni s mind azért is, mert az igazságügyi teóriák mostani fejlődését figyelemmel nem kísérvén, az azokra vonatkozóban járhatlan vagyok.

Perczel Béla⁴³ sem akart a Ház elnökségének akkor még kényelmes állásától megválni, s már majd nem is sikerült a minisztérium alakulása; míg végre az igazságügyi tárcát Perczel a miniszterjelölteknek egy konferenciájában elvállalta.

Egyébiránt magán körben a fuzionális minisztérium [*egyesült minisztérium*] létrehozásában tehetségem szerint folyvást működtem — nyíltan hozzá csatlakoztam — ilyennek létesülése lévén régi óhajtásom, s attól remélvén, hogy adóterveimet keresztülviheti, amint ez utóbb meg is történt, nabár némely nem lényeges módosításokkal, kivéve az adókezelést, mely miután a belügyminisztérium is megtette részéről azokat, amiket gr. Szapáry⁴⁴ az adóügy érdekében tenni elmulasztott, más alapokra lett fektetve, és helyesen.⁴⁵

MONIKA KOZÁRI

THE DIARY OF KÁLMÁN GHYCZY ABOUT THE GOVERNMENT CRISIS IN 1874

When in November 1871 Count Gyula Andrassy was appointed by Francis Joseph I, to the post of foreign minister, the period of stability which had followed the Compromise came to an end and Hungarian domestic politics entered a period of transition. In the four years between November 1871 and October 1875, the seat of Prime Minister was occupied by four different politicians — Menyhért Lónyay, József Szlávy, István Bittó and Béla Wenckheim.

Neither Lónyay nor Szlávy were able to fulfill expectations. This would have been impossible for two reasons. First, the political party structure established at the time of the Compromise was falling apart and therefore neither politician had a firm basis on which to build. Second, the economic situation of the country was getting worse and worse.

42 Pauler Tivadar (1816–1886) büntetőjogász és jogakadémiai tanár. 1848-tól budapesti egyetemi tanár. 1861–1862-ben rektor. 1876-tól az Országos Közoktatási Tanács elnöke volt. 1845-től volt tagja az MTA-nak. 1879–1880-ban osztályelnök, majd 1880–1886 között másodelnök volt. 1871–1872-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1872–1875, majd 1878–1886 között igazságügyminiszter volt. Ő volt az egyetlen aktív miniszter, akit betegágyánál meglátogatott Ferenc József, és akinek temetésén is részt vett.

43 Perczel Béla (1819–1888) 1869–1875 között ő volt a Deák-párt pártkörének elnöke. 1874–1875-ben a képviselőház elnöke. 1875–1878 között igazságügyminiszter volt. 1878-tól 1883-ig kúriai semmitőszéki osztályi alelnök, 1883–1884-ben kúriai másodelnök, 1884 novemberétől haláláig a kúria elnöke volt.

44 Szapáry Gyula gróf (1832–1905) Deák-, majd szabadelvű párti politikus volt. Külső-Szolnok megyében választották országgyűlési képviselővé. 1873 márciusától 1875 márciusáig belügyminiszter volt. 1878 decemberében elvállalta a pénzügyminiszteri tárcát, amelyet 1887 februárjáig vezetett. 1889. ápr. 9-től földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, ápr. 16-tól — a minisztérium átszervezése után — földművelési miniszter. Ő követte Tisza Kálmánt a miniszterelnöki székben. 1892. nov. 19-ig volt miniszterelnök.

45 Ghyczy emlékirata itt nem szakad meg, közvetlenül e szöveg után adóügyi kérdésekkel folytatódik.

It had been obvious that should Francis Joseph I appoint Andrásy as foreign minister, he would appoint Lónyay to the position of Prime Minister. After all, of those who had played an active role in the drawing up of the Compromise agreement, Lónyay was the last to remain. Furthermore, although Deák did not think him suitable for the job, Lónyay did enjoy the complete confidence of Francis Joseph I. By accepting the prime ministership, Lónyay took on a difficult task for he had set himself the goal of reuniting the Deák Party and, at the same time, he wished to weaken the opposition parties. Holding together the Deák Party proved to be too difficult a task for Lónyay, but by 1871–1872 probably no one would have been successful in this endeavour. The party had been a broad coalition party which had been formed with the sole intention of securing the success of the Compromise agreement. Subsequent to this, for a number of years, a common desire to defend the Compromise in its given form had held the party together. Accordingly, all those who were in agreement on these issues had joined the party. During Lónyay's prime ministership this heterogeneous party continued to disintegrate further and its ability to govern faltered. By 1872 the party consisted of eight different factions and almost any question provoked division.

By 1871–1872 the Party of the Left of Centre — the larger of the opposition parties led by Kálmán Tisza and Kálmán Ghyczy — was also losing ground. At the time of its foundation the Party of the Left of Centre had not been such a heterogeneous party as the Deák Party and had not, therefore, divided up into so many factions. However, because its goals had been superseded by time the party had lost ground. The party had had to accept that the four to five-year-old Compromise agreement no longer needed to be defended from either the Emperor or from Austria. The other aim of the party in 1867 had been to bring moderation to the opposition ranks and to weaken the extreme Left. However, as time had passed, this threat from the extreme Left had greatly diminished. The Party of the Left of Centre had never been a united party. There was a radical wing which in its mentality lay close to the extreme Left. Its leaders were Mór Jókai and Béla Keglevich. In the autumn of 1867 a lively debate developed between the larger group centred around Ghyczy and Tisza and the smaller group of Jókai–Keglevich. At the end of 1867 and the beginning of 1868 a party split was only narrowly avoided. In the spring of 1868, after a number of key resignations, the two groups became reconciled and the party remained in one piece.

In late 1872 Francis Joseph I appointed József Szlávy as prime minister. Szlávy attempted to govern with a government consisting entirely of Deák Party members. However, economic problems (which came to a head as result of the world economic crisis of 1873) led to failure and Szlávy's resignation.

The general public now expected the formation of a coalition government. However, Francis Joseph I once again entrusted Szlávy with the prime ministership. Yet, as the contents of Ghyczy's diary relate, bowing to pressure from influential Hungarian politicians, the Emperor requested that Szlávy form a coalition government with the participation of the Deák Party and the Party of the Left of Centre. In the coalition negotiations, Kálmán Ghyczy acted as mediator between Szlávy and Tisza. Ghyczy was ideal for this task because, although he and Tisza were good friends, politically they were no longer so close. Ghyczy was of the opinion that the two large parties, sharing essentially the same support base, must come together and solve the problems facing the country with their united strength.

Bittó was Deák's old friend and confidant. Bittó's government consisted mainly of supporters of the Deák Party but the country's difficult economic situation meant that no one wished to accept the post of financial minister. Finally, Francis Joseph I requested Ghyczy to give it a go. After some protest, Ghyczy assented to this proposal as is described in an excerpt from his diary below. On 11 February 1875, Bittó resigned.

By the time Wenckheim received the mandate to form a government a different solution was in the making. Francis Joseph I and the influential Hungarian politicians now wanted to see the fusion of the Deák Party and the Party of the Left of Centre. The fact that it was Kálmán Tisza who succeeded in bringing the new party into existence demonstrated the strength of Tisza and the Party of the Left of Centre at this time and the comparative weakness of the Deák Party. The Party of the Left of Centre was not swallowed up by the Deák Party. Instead the two parties joined to form the Liberal Party. Tisza then became Minister of the Interior. In essence, the task of the Wenckheim government was to prepare the way for a liberal government under the prime ministership of Kálmán Tisza. Ever the good tactician, Tisza bided his time. Finally on 20 October 1875 Francis Joseph I appointed Kálmán Tisza to the prime ministership.

Kálmán Ghyczy was born in Komárom on 2 February 1808 and died in Budapest on 28 February 1888. In 1848 he was State Secretary at the Ministry of Justice. Elected to parliament in the elections of both 1861 and 1865 he was unanimously voted to the position of Speaker of Parliament. He was the other leader of the Party of the Left of Centre alongside Kálmán Tisza. His role as financial minister in the Bittó government damaged both his reputation and his popularity and he was happy to relinquish his post when the government resigned. It was at this point that he became Speaker of Parliament. On 2 April 1879 he resigned from this post and from parliament because of advanced age and retired from public life. In 1885 Francis Joseph I appointed him a member of the Hungarian House of Lords.

To this day, Ghyczy's diary remains unexploited source material for the study of nineteenth century Hungarian history. Unfortunately, studying the diary damages the eye as the text is increasingly faded. Ghyczy wrote by hand using the tiniest of script so that the text is hardly legible. Fortunately, there is a printed version of a great part of the diary which is partially annotated and was obviously prepared for publication probably in the 1920s.